

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

MAGYAR VERSTAN.

IRTA

GREGUSS ÁGOST.

URALIC AND ALTAIC
LANGUAGE AND AREA CENTER
COLUMBIA UNIVERSITY

KIADJA A „PESTI NAPLÓ“ SZERKESZTŐJE.

PESTEN.

EMICH GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

1854.

895.26

G86

Bevezetés.

1. §. Minden lény, mely érzékenységgel bír mind saját állapotának, mind a reá történő benyomásoknak felfogására, ezen benyomások hatását és saját állapota változatait kifejezni ösztönöztetik. Ezen kifejezés történik különféle jelekkel, melyek részint csak láthatók, részint hallhatók is, azaz mozdulatok és hangok.

2. §. Minél tökéletesebb valamely lénynek szervezete, azaz, minél többféle szervvel, érzékeny eszközzel bír a felfogásra, annál tökéletesebb, teljesebb és világosabb lesz a kifejezés is, melyben állapotát nyilvánítja. Az érző szervek összegét az idegrendszer foglalja magában, miből következik, hogy érzékenységgel s így kifejezési képességgel csak azon lények bírhatnak, melyeknek idegrendszerük van. Az általunk ismert lények közül csak az állatok bírnak kisebb-nagyobb mértékben kifejtett s kifejthető idegrendszerrel.

3. §. Az állatok között az embernek van legtökéletesebb idegrendszere, következésképp az ember legképesebb a reá történő benyomásokat érezni, belsőlképzeteket, később fogalmakat alkotni, azokat egymással összehasonlítani, s az eredményt kifejezni, másokkal közölni.

4. §. A mozdulatok és hangok, melyekkel az állatok fejezik ki állapotukat, önkénytelenül törnek ki belőlök; az ember ellenben önkénytes kifejezésre is képes.

5. §. Az önkénytes kifejezés legtökéletesebb módja a beszélés, melyben szavakkal jelöljük a kifejezendő tárgyakat s ezeknek egymás közti viszonyait. Voltak, kik a beszélés képességét állíták fel mint egyedül lényeges különbséget állat és ember között.

6. §. Midőn beszélünk, az illető tárgyóli felfogásunkat, azaz gondolatunkat fejezzük ki ¹⁾; s a szavak e szerjnt nemcsak a tárgyaknak s ezek viszonyainak, hanem gondolatainknak is jelei. Jól mondja Haman, hogy a beszélés tulajdonkép fordítás: a gondolatok és tárgyak szavakká, jelekké lesznek.

7. §. Jelekre levén szükségünk, hogy a tárgyakat gondolatainkkal egytív kapcsoljuk, közvetítsük, helyesmondhatni a beszélést hangos gondolkodásnak, valamint a gondolkodást halk beszélésnek ²⁾. A mondat nem

¹⁾ A tárgy maga lehet akár képzet, akár számviszony, akár érzelem is; de beszélve, mindig csak gondolatunkat fejezzük ki felőle. A mi még nem vált gondolattá lelkünkben, azt beszélve ki nem fejezhetjük, p. o. az indulatot, mely hatalmat vett rajtunk.

²⁾ Erősíti ez állítás igazságát azon physiologiai tapasztalat is, hogy ha valaki huzamosan s mélyen gondolkodott valamiről, épen úgy elrekedhet, mintha sokat beszélt volna. Egyébiránt kérdezze meg kiki önmagától, nem-e csak akkor világos előtte valami gondolat, ha azt már szóval is kifejezheti? nem képzele-e lelkében midőn gondolkodik, mindenkor azon szavakat, melyek a gondolatot kifejezik? nem gondolkodunk-e mindig bizonyos nyelven? . . . Nyelv nélkül képzeleteink lehetnek, sőt képzet-sorokat is összefüggesszethetünk (miről az állatok s még nem beszélő gyermekek combinációi tanuskodnak, kik ugyszólván csak csupa felkiáltásokkal beszélnek); de fogalmak, fogalmi itéletek, szóval: gondolatok csak nyelv birtokában lehetők.

egyéb, mint nyilvánított gondolat s a gondolat maga csak ki nem fejezett mondat. Igazuk volt ennél fogva a régieknek, hogy logikát és grammatikát együtt tanítottak : mert csak az beszélhet helyesen, ki helyesen gondolkodik, s gondolkodás és beszélés mindig együtt emelkednek és együtt süllyednek.

8. §. A beszélés eredetileg szólás, melyben a (tagolt hangokból álló) szavakat hallható jelekként használjuk ; s földünk lakosainak nagy része még most is csak szóval beszél. Az emberek ügyekestek beszédbeli kifejezésüket maradandóvá s távollevőknek is felfoghatóvá tenni, s a hallható jelek számára látható jeleket alkottak : így támadt az írás, melynek látható jelei eleinte az érzéki tárgyak rajzai voltak, később jelképek lettek (mint az egyiptomi hieroglyphék), másutt még jelenleg is egész szavakra (a chinaiaknál) vagy tagokra (a japaniaknál) vonatkoznak, s csak a legfejlettebb népeknél képviselik (mint betűk) magokat az egyes hangokat, melyekből a szavak állanak.

9. §. A beszélés (szólás és írás) jeleinek összfogalma, mint Fogarasi is értelmezi, a nyelv, melynek rendszere ennél fogva úgy tekinthető, mint az emberi ég gondolkodásának általános kinyomata; s nem tévedünk, ha a nyelvtant, mely helyesen szólni és írni tanít, alkalmazott logikának nevezzük.

10. §. A nyelv tehát gondolataink nyilvánításának eszköze, s ha Talleyrand, az álnokság elharapózását gunyolván, azt mondja, miszerint Isten azért adott nyelvet az embernek, hogy gondolatait elpalástolhassa, ezen mondat csak élcznek értékével bír, mert a hazug is gondolat nyilvánítására, de nem azon gondolatéra, melyet nyilvánítania kellene, használja a nyelvet, s épen az önkényes kifejezés tehetségénél fogva él vissza e mindenható eszközzel, melyet Aezop épen azért legjobb, és egyszersmind legrosszabb húsnak nevezett.

11. §. Az emberek lényegileg egyformán levén szervezve, természetes, hogy lényegileg nyelvöknek is azon egynek kell lenni. Földünkön ugyan, miként eddig kivetették, több mint háromezer nyelv és nyelvszólás dívik ¹⁾ s mindenesetre kevesebb kilátás van arra, hogy a különböző nyelvek majdan egyetlen nyelvvé, egyféle szózássá olvadjanak össze (pasiphonia), mint arra, hogy valamennyinek egy, a közös nyelvszellemből elvont ugyan, de tisztán logikai elvek szerint rendezett írása legyen (pasigraphia), miről Leibnitz is elmélkedett s mi bizonyosan inkább a mennyiségtani képletekhez, mint a chinalak-szójelezéseikhez fogna hasonlítani: mindamellett azonban, hogy égalj, viszontagságok és eredeti nép-jellem ezer meg ezerfelé ágaztaták a nyelveket, félre nem ismerhetőleg mindnyájan ugyanazon alapjelleggel bírnak, a fő elemek és fő idomok mindnyájoknál ugyanazok. A nyelvek mindegyike ugyanazon rendszer létesítésére törekszik, az egynek inkább, a másnak kevésbé sikerül az, de tökéletesen egynek sem: így marad minden nyelv a rendszer befejezettebb vagy befejezetlenebb töredéke.

12. §. Az egyes nyelvek külön sajátosságai leghűbben tüntetik elő a népeknek, melyek azokat beszélik, nemzeti jellemöket. Méltán mondatik tehát, hogy a mi a nyelvnek az irodalom, az a népnek a nyelv, t. i. élete biztosítóka. Valódi nyelvész ennél fogva, kell, hogy egyszerasmind bölcsész s történetbuvár legyen; valamint viszont a bölcsészlet és történelem nem fejlődhetnek nyelvészlet segítségé nélkül.

¹⁾ Európában 587, Ázsiában 937, Afrikában 225, Amerika- és Ausztráliában 1264. Középszámmal tehát esnek egy-egy nyelvre nem egészen 333,000 ember, s ezen számot a magyar nyelv beszélői csaknem harminczszor felülmulják.

13. §. Miként az egyes népek eltérő nyelvei tulajdonképezen egy eszményi nyelvnek egyes tökéletlenebb szó-járásai: szintugy valamely létező nyelv beszélői saját egyediségök szerinti módosításokkal használják nyelveket, s minden embernek külön külön beszélési módja van. Ezen embertani tüneményre czéloz a magyar közmondás is: madarat tolláról, embert beszédéről lehet megismerni. Azért mondá Buffon: le style c'est l'homme. (A nyelvbeli kifejezés — az ember maga.)

14. §. Mi az egyes nyelvosztályokat illeti, ezeket a tudomány még nem állította össze véglegesen. Legnagyobb és nyomosabb mindenestre a következő három: a szémi (héber, arab, fönik, káldai, kopt stb.); az indogermán (szanszkrit, persa, görög, latin, német, szláv stb.); az ural-altaji vagy szittyá (magyar, finn, török stb.).

15. §. Különbséget kell tennünk e szerint és ezenkívül az anya- és lány-, a rokon és nem rokon, a tisztább és vegyített, a holt és élő nyelvek között.

16. §. Valamely nyelv annál tökéletesebb, minél gazdagabb, eredetibb és jellemzőbb a szavakban, minél kimerítőbb, következetesb és változatosb az alakokban, végte, minél szabatosabb és hangzatosabb, azaz, minél inkább felel meg lelkünk logikai és aesthetikai követelményeinek. Természetes, hogy valamely nyelvnek lehető legszerveesebb összeállítását s lehető legtökéletesebb kifejlődését mindenek előtt az illető nép vagy nemzet gondolkodása módjának, következőleg iszlésének s erkölcsének is eredeti egészsége s tevékeny képz-ereje feltételezi; s a gondolkodásra, iszlásra és erkölcsre aztán a kész nyelv szelleme is folytonosan és természetesen hat vissza. Természetes tehát, hogy ha ily jelesül kifejlett nyelvet sajátunkká teszünk, nemcsak szellemi látkörünk tágul s gondolkodásunk tisztul és erősödik, de iszlés-, erkölcsben is tetemesen gyarapodunk.

17. §. A magyar nyelvnek minden tekintetben, s különösen (logikai) szabatoságra és (aesthetikai) hangzatoságra nézve kitérő előnyei vannak, melyeket Fogarasi „a magyar nyelv szelleme“ című munkájában alaposan kiemel s melyeknek nagy részével nekünk is alkalmunk leendő ezen fejtegetés folyamában megismerkedni. Az előnyök, melyekkel nyelvünk dicsekedhetik, szolgáljanak nekünk újabb buzdításul annak minél tökéletesebb tanulá-ára s továbbfejlesztésére.

18. §. Az elmondottakból kiviláglik egy részről, hogy a nyelvtudomány az emberi buvárlatoknak egyik legfontosabb ágát képezi; más részről, hogy senkinek, ki magát a miveliebbek közé akarja soroltatni, sem szabad elmulasztania különösen anyanyelve tanulását.

19. §. Erre azonban a szorosabb értelemben vett nyelvtannak ismerete mégkoránsem elegendő. A nyelvtan, mint a nyelvészet alaptana, csak az elemekkel ismertet meg bennünket, melyekből a nyelv áll, tanít tehát helyesen szólni és helyesen írni; hogy azonban a nyelvet hathatósan használhassuk, kell tudnunk azt nemcsak helyesen, de szépen is kezelni. A szépség érzete oly eleven és követelő az emberi lélekben, hogy egyoldalunak, félszegnek tartunk mindent, a mi pusztán csak a célszerűség, helyesség, hasznosság fogalmainak felel meg és nem bír egyszermind csinnal. Innen a törekvés, mindent, a mit használunk p. o. ruházatot, lakást, bútort, sat., nem csak úgy készíteni, hogy épen hasznossági céljának megfeleljen, de csainossá, szemre kedvessé is tenni. A szépség ezen érzeténél fogva kívánjuk, hogy az erkölcs maga ne csupán az akaratjóságának kifejezése legyen, hanem hogy a módor, melylyel még legközőnyösb tetteiket is véghezük, szépséggel is bírjon: így fejlődött ki az illedelem. A művészet alkotásai pedig, melyeknek már egyes céljok a szép, leginkább bizonyítják, hogy az iz-

lés (a szépnek lelkiismerete) éppen úgy kielégítettetni kíván, mint az igaz és jó utáni törekvés. S minthogy a szép közvetlenül és érzelmünkre hat, természetesen, hogy hatása mindekor feldülmulja azon hatásokat, melyek közvetve, értelmünkre gyakoroltatnak. Ebből következik, hogy a ki a nyelvvel megismerkedni akar, annak sajátjává kell tenni nemcsak a nyelv logikáját, hanem aesthetikáját is.

20. §. A szoros értelemben vett nyelvtant nevezhetni a nyelv logikájának. A nyelv mondatokban nyilatkozván, a mondatok szavakból, a szavak hangokból állván, a nyelvtan önkényt oszlik hang-, szó- és mondattanra. Derekat e tannak a szóelemzés (etymologia), szóalakítás (ugynevezett alaktan) és szófűzés (syntaxis) képezik. Mondatok képezése s következetes összefüggesztése a magyarázatok, értelmezések, felosztások, bizonyítások, czáfolások ismeretét nem nélkülözheti, s így a mondattan már messze átnyul a szoros értelemben vett logikába.

21. §. A czél, mit a nyelvtan eléret, helyes (azaz nyelvtanilag hibátlan) szólás vagy ejtés, s helyesírás, mely utóbbinál rendkívüli fontosságu a helyes pontozás (interpunctio), t. i. a választójegyek szabályszerű alkalmazása. Jó pontozás könyvben, mondja Reiz, annyi, mint fél magyarázat.

22. §. A ki a nyelvtant alaposan tudja, szabatosan fog beszélhetni, de nem egyszeremind szépen is. Szépen beszélésre utmutatást a nyelvészeti aesthetika nyújt, melyet (tágabb értelemben) irálytannak nevesnek s melynek feladata kimutatni a nyelvbeli kifejezés szépségét.

23. §. A nyelvbeli kifejezés annál szebb, minél rendezettebb, minél érzelhetőbb és minél hangzatosabb.

24. §. A nyelvészépszetnek ennélfogva három része van: az első szól a kifejezések rendezéséről, össhangzó s kerekded együvéállításáról, s magában foglalja azszótétel,

szórend tanát s az egész periodológiát; a második azt tárgyalja, miképen érzékíthetni legtökéletesebben, legáltalóbban a kifejezendő gondolatot, hogy ez a hallgató vagy olvasó lelkében épen azon hatást, viaszhangot gerjessze, melyet az előadó felidézni akart, — tárgyai tehát e második résznek a jellemző kitételek (epithetonok), a szófestések ¹⁾, a máslatok (tropus) és fordulatok (figura), mely két utóbbi idomot vagy a tartalom vagy az alak cseréinek lehet mondani; végre a harmadik rész a kifejezés hangzatosságával foglalkodik.

25. §. Az irály mindamelllett, hogy közvetlenül nem az előadottat, hanem az előadást, nem a tárgyat, hanem a tárgyalást illeti, leghűbben fejezi ki kezelőjének egész jellemét, miért is újra hivatkozhatunk Buffon fentebbi mondatára. (13. §.) Így fejezi ki a nyelv, bárcsak teste a gondolatnak, s maga nem egyéb idomnál, az illető népek és nemzetek lelki tartalmát. Irályilag is, nem pedig szorosan nyelvtani uton, történik a nyelvek legnagyobb gyarapodása: mert midőn gondolatunknak a legmegfelelőbb kifejezést keressük, nem ritkán újból alakított vagy összetett szavakban és formákban vagyunk kénytelenek azt megtalálni. Ezért voltak költők, bölcsészek és szónokok, nem pedig nyelvészek, mindenkor legnagyobb gazdagítói, részben alkotói a nyelveknek.

26. §. Mellőzzük itt az irálynemek és módok különféle ségeinek, valamint a kifejezések rendezésének s érzékítésének részletes felmutatását, s közelebről csak a hangzatosságot vesszük tekintetbe, hogy átmelessünk fejtegetésünk tulajdonképi tárgyához s tájékozassunk magunkat az iránt, mi helyet foglal ez a nyelvészet körében.

27. §. A hangzatosságot eredményezi az összeállított szavaknak és ezek tagjainak zenei esése, változatossága s

¹⁾ L'hieroglyphe poétique, mint Diderot nevesi.

összeillése, más szóval: a hangoknak, melyekből a tagok és szavak állanak, mennyi- és minőséges symmetriája vagy egyaránya. Nevezhetni a hangzatosságot, mely az írott mű küldömát képezi, gördületnek is, mely, ha szorosan és folytonos következetességgel van előre kiszabva és megtartva, a kötött vagy verses, — ha pedig előre meg nem határozott korlátok között, a gondolatok folyamata szerint változva, szabad fejtegetésben nyilatkozik, a kötetlen vagy prózai előadást eredményezi.

28. §. A nyelvbeli kifejezés hangzatosságátárgyaló tanaktehát két része van: egyik a vers-, másik a próza-tan.

29. §. A közbeszédtől a verses és prózai vagy folyó beszéd egyaránt különböznek, s igen felületesen itélt az, kja prózát egyszerűen oly beszédnek mondá, mely nem vers: mert e szerint minden ember szinte született prozaiikus volna, helott épen ellenkezőleg, minden irodalomban mindig nagyobb számmal vannak a jó versírók, mint a jó prozaiikusok, és bizton állíthatjuk, hogy a próza mestersége sokkal nehezebb a versénél. Sőt a versírás bizonyos tekintetben előkészítés, előtanulmány a prózairásra, mit a legkittünőbb prozaiikusok példája, kik ifjuságukban verseket írtak, nyilván bizonyít. A valódi próza még inkább különbözik a közönséges beszédtől, mint a vers; de épen azért nem is oly könnyű annak szabályait rendszeresen előadni, mint a versét.

30. §. A próza gördüllete is tehát lényegesen különbözik a vers gördületétől, sőt ennek némileg ellentéte is, a mennyiben t. i. prózában épen azt kell gondosan kerülni, mit a versben keresünk, a határozott mértékes esést s a hangok találkozását. Voltaire, midőn valami prózai munkát lehető legtökéletesebben akart elkészíteni, először rímetlen alexandrinokban dolgozá ki, hogy annál biztosabban elkerülhesse a verses jellemet. Verses próza valóban még rútabb a hibás prózai versnél.

31. §. A verstannak ismerete tehát koránsem csak azok-

nak való, kik költők akarnak lenni, de mindennek, ki mivel nek kíván tartatni magának bárcsak türhető irályt is szerezni. Különösen pedig a magyar verstan mindenkire nézve már azért is nagy érdekekkel bír, mert abban leginkább győződhetünk meg a magyar nyelv rendkívüli szépsége, sokoldalúsága és szabatos szerkesete felől.

32. §. A magyar verstan szabályait szándékozávánjvázlatilag előadni, a prózára nem fogunk kiterjeszkedni; csak azt jegyezzük meg — félreértések elhárítása végett — hogy vers és próza, magokban véve csak előadási rá-mák, külső idomok, melyeknek tekintetbevételekor mel-lősnünk kell a beléjük öntött tartalmat. Költemények szintugy irhatók és iratnak is prózában, mint épen nem költői tárgyak versben. ¹⁾

33. §. Ami a magyar verstant illeti, ebbe — hogy minél teljesebb vázlatot adhassunk — fel kellend vennünk némely tárgyakat, melyeknek előadása tulajdonkép a hangtanba tartoznék, melyek azonban itt, a rendszeres fejtegetés csonkítása nélkül, annyival inkább helyőkőa lesznek, mert a verstan tárgyát épen a hangzatosság szabályai képezik.

34. §. Mielőtt átmennénk a verstanhoz, figyelmeztetünk néhány, ide tartozó magyar munkára, nevezetesen Rajnis-Baróti Szabó, Verseghy, Papp Ignác, Homokay, Makáry verstanaira, Csokonai értekezésére a magyar verscsinálásról, Fogarasi magyar verstanti szabályaira („a magyar nyelv szelleme“ című munkában), Erdélyi észrevételeire a magyar népdalokról s A... rövid cikkére „az asszonanacról.“

35. §. Lássuk már most közelebbről, mi a magyar verstan feladata, melyek részei, s miféle szabályok uralkodnak benne.

¹⁾ Lásd Csokonainál a magyar verscsinálásról az első §. első jegyzését.

36. §. A verstanfeladata rendszeresen összeállítani azon szabályokat, melyeknek követése szükséges a verses hangzatosság előidézésére.

37. §. A verstan csak a készítendő verses munka hangzatosságát, azaz külső, hallható idomát illetvén, természetes, hogy különválasztandó az ugynevezett poétikától, mely — feladata levén a verses és általában költői művek tartalmát, s ezen tartalom vagy belső idom különfélesége szerinti külön fajait tárgyalni — tulajdonképpen a szépzészetbe tartozik. — A versről és prózáról szóló tan s általában az írálytan épen úgy átnyulnak, leolvadnak a szépzészetbe (aesthetikába), mint a mondattan a logikába.

38. §. Költővé a verstan senki nem tehet, mert ez a költészetnek csak hangzatosságra vonatkozó műtana, technológiája; de a verstan tanulmányozása épen azért nélkülözhetlen a költőnek, mert csak általa teheti magát képessé arra, hogy verselhessen, verset írasson, azaz, hogy művének hangzatos idomot adhasson.

39. §. Koránse higyük azonban, hogy a verstan ismerete egyedül a költőnek szükséges, mert a nyelvet és ennek szellemét voltaképpen csak az értheti, ki annak hangrendszerével ismeretes.

40. §. A hangrendszer ugyan, levonván azt az eszményi ósn, elvből, csak egy, de tökéletes kerekdedséggel egyetlen létező nyelvben sincs keresztülvive, miután az egyes nyelvek — mint feljebb említettük — azon eszményi nyelvnek nagyobb-kisebb mértékben kifejlett nyilatkozatai.

41. §. Minden nyelvnek tehát külön-külön a verstana van, — mely azonban annál egyetemesebb értékkel bír, minél kifejlettebb, teljesebb azon nyelv hangrendszere, melyre vonatkozik.

42. §. A magyar nyelv a valóban szép hangokban ¹⁾ a legnagyobb gazdagsággal bírván ²⁾, hangjai a legkisebb árnyalatokban határozottan kijelölve s egymástól megkülönböztetve lévén, magán- és mássalhangzói legáranyosabban váltakozván s egymással mégis mindig hangegyezőleg rokonulván, szavai többnyire tárgyfestők, képzői legdusabbak s változatosabbak lévén : természetes, hogy a magyar nyelv nemcsak általában szólás és írásban a leghangzababban kezelhető, hanem különösen a versre nézve (mi pedig itt főpont) oly énekelhetőséget tanusít, melyben egy nyelv sem mulja felül ³⁾. Mindezek következtében a magyar nyelv, mely maga számtalan eredeti versformában bővelkedik, valamennyi más nyelvekben használatos versformákat képes utánképezni, még pedig ugyanazon, ha nem nagyobb szabotossággal ⁴⁾; míg a többi nyelvek, igen kevés kivétellel, fel nem vehetnek magokba minden versformát, s s ha mégis megkísérlik, meg nem adhatják ezeknek a teljes jóhangzat esését, gördületét, csengését. Szóval, a magyar nyelv hangrendszere oly határozott és mindenoldalú, hogy a magyar verstan csaknem egyetemes verstanul is tekinthető : egy okkal több, hogy annak tanulmányozására buzduljunk, miután a magyar verstanbani jártasságunk segélyével más nyelvek verstanakörül is könnyen tájékozhatjuk magunkat.

43. §. A verstan megoldja feljebb említettük feladatát,

-
- 1) A kellemtelen orr- és torokhangok a magyar nyelvben nem fordulnak elő.
 - 2) Miért is a magyar igen könnyen megtanul bármily idegen nyelvet.
 - 3) Lásd Fogarasi „művelt magyar nyelvten“ában a 6—9 §-okat.
 - 4) Csokonai, a magyar verscsinálásról közönségezen : 2. §., 2-dik jegyzés.

midőn egy részről megismertet bennünket azon elemekkel, melyekből a verses hangzatosság származik, más részről pedig felmutatja nekünk azon különféle alakokat, formákat, melyekben e hangzatosság nyilvánul.

44. §. A verstannak tehát két része lesz, egyik általános, másik különös és alkalmazott : elem- és alaktan.

ELSŐ RÉSZ.

A vers elemeiről.

45. §. A szótagok és hangok összevágó egyaránya és hasonlósága, szóval zenei ¹⁾ esése és találkorása képezvén a verses beszéd hangzatosságát, ennek elemeit a

¹⁾ Zenei, mert a verses beszéd csakugyan nyelvzene. Igen jól magyarázólag ír erről Csokonai: „A harmonia, közsőségesen szólván, nem egyéb, hanem a különböző dolgoknak megegyezése. Ez a természetnek lelke, ettől van annak minden szépsége, kellemetessége és csodálatos volta. Innen van, hogy mihelyt annak nyomait elhagyjuk, összevissza ténfergünk, és harmonia bennünk nem található. Midőn tehát különböző hangok egymással szépen megegyeznek, akkor a hangzásban harmonia van. Ebből származott a muzsika. Ugyanis az ember fülei igen mesterségesen vannak alkotva: valami ezekbe önkényt menő be és ütésével meg nem erőttette, mind azt kedves hangoknak tartották az emberek, és ezeknek harmoniájában gyönyörködődvén, elébb saját szózatjokkal, azután érzéketlen szerszámokkal is próbálták azt követni. Ekképen származott a szózatos és szerszámos muzsika. De mivel ezek értetlen szószólók lévén, örömet kívánták volna az emberek hallható szóval is kifejezni a magok érzését és indulatjait: apró sorokat kurjongattak a muzsika mellett, a mi ma is megesik. Így lett a verscsinálás. Hogy a kimondott szók megegyezzenek a muzsika hangzásával, némelyek annyi syllabát mondtak rá, a hány perczentés volt a muzsikában, és a hol a muzsika ugy szűnt meg mint az előbbi szakaszban, ők is a

hangok esésében vagy gördületében s találkozásában vagy összecsendülésében kell keresnünk.

46. §. Az esés vagy gördület a hangok mennyiségétől függ, a találkozás vagy összecsendülés a hangok minőségétől.

47. §. A hangmennyiség kifejezése, legtágabb értelemben (idegondolva most a tagszámot és hangsúlyt is) a mérték, — a hangminőség, szintén tág értelemben (az alliteratio és assonantia hozzávételével) a rím.

48. §. Mérték és rím levén tehát a vers elemei, elemtanunk önkényt újra két szakaszra oszlik, melyeknek egyike a mértékről, másika a rímről szól.

E l s ő s z a k a s z .

Mértéktan.

49. §. Mértékkel, ha e szót legtágabb értelmében vesszük, minden nyelv, — de ha szoros, sajátlagos használatára szerint gondoljuk, igen kevés nyelv bír. Legtöbb nyelvben vagy csak a szótagok száma (péld. a francziában) vagy csak a hangsúly (péld. a németben) határozza meg a hangmennyiséget, azaz szolgál ennek mértékül általában; a magyar nyelv még ezenkívül, miként a görög, latin, szláv nyelvek, képességgel bír a nehéz (két idejű) és könnyű (egy idejű) szótagokat, melyek verstani nyelven hosszuknak és rövideknek mondatnak, egymástól határozottan megkülönböztetni s egymással oly kellemesen és szabatosan összekapcsolni, hogy erőszakot nem kell a nyelven elkövetnie (míg egyébként, szorosabb értelemben ugynevezett hangmennyi-

mondott igéket úgy végezték; mások pedig arra vigyáztak, hogy szavaikat a muzsikával egyaránt pattogtassák, hogy a hol annak ütése meghuzva megy, ők is megnyujtassák a szótagot, a hol az megszalad, ők is ottan szaporázassák, és így a muzsika és a beszéd sem egymást el ne hagyja, sem el ne kessék.“

ségi, jobban mondva hangtartami nyelvekben, p. o. a latinban is, nevezetesen a hangzók elnyelése által, megtörténik).

50. §. Hogy tehát a magyar nyelvnek szoros értelemben vett versmértéke van, már magában rendkívüli előny Europa minden nyugati nyelvei felett.

51. §. Mielőtt azonban emérték szabályait egyenkint előadnók, tekintetbe kell vennünk azon szabályokat, melyek a tagszámra és hangsulyra vonatkosnak nyelvünkben : minthogy ezek részint alapját képezik amazoknak, részint befolyást gyakorolnak reájok.

52. §. Magyar szónak annyi tagja van, a hány magánhangzója ; minden szótag közepe tehát egy-egy magánhangzó, mely magában véve is teljes szótagot képezhet¹⁾. A magánhangzóhoz támaszkodnak és segélyével kimondhatókká válnak a mássalhangzók, melyek közül mindig az tartozik az illető taghoz, mely közvetlenül a magánhangzó előtt áll, p. o. ko-ro-na. A magánhangzó után álló egy vagy két mássalhangzó akkor tartozik a taghoz : ha 1) vele vagy velők a szó végződik, p. o. fogóly, mond, le-ányt; 2) ha a következő tag magánhangzóját több mint egy mássalhangzó előzi meg, p. o. kérni, küld-tem.

53. §. Azon alapszabályt, hogy a magánhangzó előtt csak egy mássalhangzó tartozhatik az illető taghoz, világossá teszi nyelvünknek azon szépsége, melyet, ha nem csalódunk, először Guzmics említett meg, hogy t. i. egyetlen eredeti szava sem kezdődik két mássalhangzóval ; két, sőt három mássalhangzó pedig a szó kezdetén, különben igen hangzatos nyelvekben, p. o. az olaszban,

¹⁾ A kemény szláv nyelvekben csupa mássalhangzók (természetesen folyékonyakkal vagy sziszegőkkel közvetítve) képezhetnek szótagot minden magánhangzó nélkül, p. o. prazt, vlk, stb.

sem ritkaság. Ily szókat elsajátítván a körüldöttünk lakó népektől, azokat vagy átalakította s magyar hangzatu-
akká tette nyelvünk, p. o. barát (frater), király (král),
István (Stefanus), iskola (schola), kolostor (claustrum),
sat., vagy pedig magánhangzóval enyhíti kiejtés közben
a tősgyökeres magyar ajk, p. o. karajozár (krajczár),
terófa (tréfa); istrássa (strázsa), sat. Valahányszor tehát
két vagy épen három mássalhangzón¹⁾ kezdődő szó akad
elénk a magyarban, bizonyosak lehetünk, hogy az nem
magyar eredetű.

54. §. Átmenvén a hangsulyra, mely nem egyéb, mint
bizonyos tagok erősebb megnyomása kiejtéskor, erre
nézve szabályul állítható fel, hogy a hangsuly magyar-
ban mindenkor a szó első tagját illeti, legyen ez akár a
szó gyöke, akár nem, — akár szorosan hangmértékileg
hosszu, akár nem.

55. §. Ha egész szavakat, vagy a szóknak szabály sze-
rint hangsulytalan tagjait nyomjuk meg, ugy ez különösen
a bennök kifejezett értelem nagyobb kiemelése végett tör-
ténik s megkülönböztetés tekintetéből inkább hangnyo-
matnak, mint hangsulynak mondatik.

56. §. Alább, midőn a hangmértéktan szabályait részle-
tesen előadandjuk, alkalmunk lesz hivatkozni a magyar
szótag feljebb meghatározott jellemére, valamint meg fo-
gunk győződni arról is, hogy a magyar hangsuly nem
marad befolyás nélkül a szók első tagjainak mértékes
mennyiségére: s ezért vala szükséges a tagszámra és
hangsulyra vonatkozó két szabályt a tulajdonképi hang-
mértéktannak előre bocsátani, melyhez most átmegyünk.

57. §. A hangmértéktan szól 1) a szótagok időmennyisé-

1) Néhány mássalhangzót mostani írásunk — elég rosz-
— két betűvel jelöl, hanem azért azok csak egyes han-
gok maradnak (mindegy, akár lágyítottak, mint ly, ny
— akár elögyűltek legyenek, mint es, ez).

géről vagy hangtartamáról, mely hangmennyiségnek szokott nevezetni, és előadja az e tekintetben részint már fenálló és elismert, részint nyelvünk természetéből még kifejthető szabályokat, melyeknek, hogy helyesek legyenek, összhangzásban kell lenniök mind a szokásban levő kiejtéssel, mind a nyelvtani buvárlat alapján megállapított helyesírással; 2) elsorolja a szótagok egybekapcsolásából keletkező verslábakat; 3) magyarázza végül különkülön hangzatossági jellemét a soroknak, melyek a verslábak összetételéből származnak. Egyenként szölandunk tehát ezen szakaszban a tagok-, lábak- és sorokról.

1. A t a g o k r ó l.

58. §. A tagok hangmennyiségéről szóló tan az, mely idegenül prozodiának szokott nevezetni; feladata elsorolni a szabályokat, melyek szerint minden szótag hangmennyiségét, azaz egy- vagy kétidejű tartamát meghatározhatjuk.

59. §. Az egy-és kétidejű tartam kifejezését azért használjuk, mert minden szótag kimondása bizonyos ideig tart s a szótag hangmennyisége a mértéktanban épen a szerint határoztatik meg, mennyi ideig tart kimondása.

60. §. Mindenszótag kimondására tehát kívántatik bizonyos idő, s ezen idő a szerint lesz vagy hosszabb vagy rövidebb, a minta szótag otvagy lassabban vagy sebesebben mondhatjuk ki. A rövidebb időbe kerülő szótagot egyidejűnek mondjuk, a hosszabb időbe kerülőt kétidejűnek, — miből aztán következik, hogy — mértéktanilag — a kétidejű szótag értéke épen egyszer annyi, mint az egyidejű szótagé.

61. §. A mértéktan az egyidejű szótagot rövidnek, a kétidejűt hosszúnak nevezi, s egy hosszú szótag hang-, vagy inkább időmennyiségét egyértékűnek tekintti két rövid szótagéval, — habár tisztán zenei mérték szerint hossz-

szu és hosszú, rövid és rövid tag közt is van időnyös (rhythmicus) különbség.

62. §. A hosszú szótagot lehetnemondanunk nehéznek, a rövidet pedig könnyűnek, a mennyiben amannak gyorsabb kimondása épen azon akadályok által nehezítették, melyek az utóbbi (rövid) szótagnál nem fordulnak elő; minthogy azonban a hosszú és rövid elnevezés közönségesen minden verstanban el van fogadva, mi is a mellett maradunk.

63. §. Oly szótag, mely egyiránt vehető akár hosszúnak, akár rövidnek, mondatik közönsnek.

64. §. Kétesnek volna mondható oly szótag, melyről nem lehetne meghatározni, rövid-e vagy hosszú; minthogy azonban ily szótagok épen kétességöknél fogva mind hosszuk, mind rövidük gyanánt használatosak, azaz közösek: tehát kétesnek csak a szó utolsó, egy másalhangzóval végződő rövid tagját nevezhetjük, mint mely az utána következő szó által (ha ez mássalhangzóval kezdődnék) még hosszúvá lehet.

65. §. A szótagok mennyiségének jelölésére következő jegyek használtak: \smile (rövid), $—$ (hosszu), \smile (közös), \supset (kétes).

66. §. Eredetileg minden tag rövidnek tekinthető; hosszúvá csak bizonyos akadályok által válik, melyek gyorsabb kimondatása elé gördülnek. Ezen akadályok az illető tagnak vagy magán- vagy erre következő mássalhangzójában találhatók.

67. §. A magánhangzó szolgál akadályul a gyors kimondásnak, ha meg van nyújtva, mit a magyar írás ékezettel (ú, ü, ó, ö, á, é, í) jelöl.

68. §. A mássalhangzó (t. i. az illető tag magánhangzójára következő mássalhangzó) szolgál akadályul a gyors kimondásnak, ha utána (akár ugyanazon, akár a követ-

kező szóban) ismét mássalhangzó következik, mit hangtorlatnak (positio) nevezünk. ¹⁾

69. §. A magyartagmértékben fő szabálya tehát az, hogy hosszú azon tag, melyben nyújtott magánhangzó vagy hangtorlat fordul elő, rövid pedig, melyben sem nyújtott magánhangzó, sem hangtorlat nincs.

70. §. Ezen szabálynak a magánhangzókra vonatkozó részéből következik, hogy a mely tagokban a nyújtott magánhangzó nyujtatlanul is használható (névszerint az ingatag í, ú és ű hangzók), azon tagok közösek lesznek ²⁾. Az említett ingatag hangzókön kívül mások is fordulnak elő mind nyujtva, mind nyujtatlanul, p. o. ad és ád, nekem és nékem, néhány és néhány, ismeri és isméri, stb.

71. §. A szabálynak a mássalhangzók összejövételére vonatkozó része csak azon hangtorlatos tagokat engedi közöseknek vétetni, melyek torokszelletes h-val végződnek, p. o. juhnak, dühtől stb. A h különben csak a szók végén lép fel mint torokszellet; másutt mindenkor valóságos mássalhangzó, s hibáztak azon magyar költők, kik azt szelletnek vevén, az előtte álló

1) Fogarasi ösztételnek, Homokay hangnövetnek, Rajnia helyheztetésnek nevezi.

2) Rövid tagok a magyar nyelvben igen nagy számmal fordulván elő, a változatoságban is mutatkozó jóhangzatnál fogva többnyire czélszerűbb az említett tagokat inkább hosszuknak használni, mint rövideknek. Ne feledjük azonban más részről, hogy ott, hol a kiejtés az említett ingatag hangzókat sohasem nyujtja (mint p. o. a következő szavakban: idő, pihen, vitél, rövid, puha, futár, ugyan, tüzes, üszó, stb.), ott a vers kedvéért sem szabad azokat megnyujtani. Azelv tehát az: hogy az ingatag í, ú, ű hangzók, ha nyujtottan fordulnak elő, nyujtatlanul is használhatók; de ha eredetileg s általános szokás szerint nyujtatlanok, akkor mindig nyujtatlanul maradnak.

mássalhangzóval végződő tagot nem tekintették hangtorlatosnak s emellett rövidebbül használták. Példák: elhangzik, ember halála, — hol is az el és ber tagok, mint hangtorlatosak, feltétlenül hosszúnak veendőek.

72. §. A hangtorlatos tagot a magyar nyelvben akkor is mindig hosszúnak kell tekinteni, midőn azt más nyelvek, péld. a latin, közösnek veszik, névszerint azon esetben, ha valamely néma magánhangzóra (b, p, d, t, g, k, v, f) folyékony hangzó (különösen l vagy r) következik. Ha eszünkbe juttatjuk a magyar föl rendkívüli érzékenységet, mely nem engedi, hogy bárni szó két mássalhangzóval kezdődjék, természetesnek fogjuk találni, hogy jelesebb verselőink hosszúnak szeretnek számítani oly tagot, melyben más nyelvek prozódija szerint közös tagot eredményező hangtorlat fordul elő. Magyarban tehát ily szavaknál: keblét, boglya, kattan, kagyló, apró, czifra, közlés, stb., az első tagnak mindig hosszúnak kell lenni. ¹⁾

73. §. Egyetlen kivételt a hangtorlati szabály alól csak s képezhet, midőn és helyett magánhangzóval végződő és mássalhangzóval kezdődő szó között áll; hanem ekkor sem követünk el hibát, ha a fő szabályhoz ragaszkodván, a s előtti tagot, mint hangtorlatost, hosszúnak vesszük. (Idestova.) A szokás tekintélyénél fogva azonban ily tagot nem állíthatunk feltétlenül hosszúnak, de közösnek. Ezen kifejezésben például: sirva s nevetve, a va tag közös, vehető tehát akár hosszúnak akár rövidnek.

¹⁾ Ily versek tehát, mint Horvát Endrő :
 „És ezer átkot zug s ropogással rajta típrődik;“

vagy Katinczyé :
 „Szólj, ki vezette karod s ki sugallta kebledbe,
 hogy ezt merd —“

a magyar prozodia szerint hibásak, mert hangtorlatos tagot rövidnek számítanak.

(Említettük volt feljebb, hogy a magyar nyelv átvett más nyelvekből két mássalhangzóval kezdődő szavakat, melyeket kiejtésben magánhangzónak elé- vagy közbetételével helyenkint enyhítenek ugyan, de melyek írásban és irodalmi nyelvben ezen enyhítés nélkül használatnak. Ilyen szók p. o. krajczár, drága, tréfa. Kérdés már, hangtorlatossá teszi-e két ily mássalhangzó az előtte levő szónak rövid vég tagját? Felelet: nyelvünk hangrendszere természetesen szerint, igen; a versekben elfogadott szokás szerint, nem. Ha tehát igazságosak akarunk lenni, efféle tagokatis közöseknak kell nyilatkoztatnunk.)

74. §. Hangtorlat rejlik az **a** és **e** névmutatókban is, ha mássalhangzón kezdődő szó vagy tag következvén reájok — a **z** hang, mely hozzájuk tartozik, átváltozik a következő szó vagy tag első hangjává. A király (az király helyett), e férfi (ez férfi helyett), így hangzanak: **ak** király, **ef** férfi, — **s** régebben így is irattak; valamint az összetételeket még mi is kettőzéssel írjuk, péld. arra, **ekként**, stb. Szabály szerint tehát az **a** és **e** névmutatóknak, akár magokban akár összetéve, mindig hosszuknak kellene lenniök ¹⁾; de részint az ellaposodott kiejtés, részint — **s** még inkább — azon kénytelenség következtében, hogy **e** névmutatókat versben minden szó előtt alkalmazhatókká kelle tenni, szokássá vált azokat közösekül használni, **s** hosszúságukat csak az összetételekben tartották meg. Az **a** és **e** tehát, mint külön szók, rövid tagokul is vehetők szükségből; de a jó hangzat kívánja, hogy — ha csak lehet — hosszuk legyenek.

75. §. A hangtorlatra nézve természetesen mindegy, akár két vagy több egyféle, akár két vagy több különféle mássalhangzó idézi elő, (péld. vettem, vertem); vannak azonban szavaink, melyeknek mássalhangzóit je-

¹⁾ Az és ez ellenben mindig rövidek, mert mindig magánhangzónak kell reájok következni.

lenlegi nyelvtanunk szerint egyes hang jegyével írjuk s a kiejtésben mégis többnyire kettősen hangzanak. Ily szavak például: egy (eggy), mely (melly), ily (illy), oly (olly), könny (könnny), bosszu (bosszu), rossz (rossz), közé (közzé), sülyed, stb. Helyesírás és kiejtés levén a mérték meghatározásának irányadói, az elsorolt és ezekhez hasonló szavaknak azon tagjait, — hol írás szerint nincs, szólás (bárha nem általánosan is követett szólás) szerint pedig van hangtorlat, a prozodia szintén közöseknek nyilvánítja.

76. §. Mai helyes írásunk, mely sok tekintetben inkább helytelen mint helyes írás, több egyes hangot két betűvel jelöl: gy, ty, ly, ny, cs, cz, zs, sz. Ezen két betűvel összeirt egyes hangok sohasem képeznek hangtorlatot, kivéve a zs, — ez is csak azon esetben, ha nem csupán betű-, de hangösszetétel is, p. o. igazság. Ekkor kettősen is hangzik és az előtte álló tagot hangtorlatossá, következőleg hosszuvá teszi. Hangösszetételek még dj (kettős gy), tj és tyj (kettős ty), lj (kettős ly), nj és nyj (kettős ny), ts (kettős cs), tsz (kettős cz), — mik ennél fogva mindig hangtorlatot eredményeznek ¹⁾. A ds és dz szintén hangösszetételek, nem csupán hang-elegyülések, miért is megelőző tagjok mindenkor hosszú, p. o. edzeni, bodza, fiadzik, stb.

77. §. Az ékezet és hangtorlat szabályán kívül, melyet fm kifejtünk, a hangsúly is gyakorol befolyást a tagok hosszítására, különösen pedig: 1) egy tagu rövid magánhangzón végződő — és 2) három, négy vagy több, csupa rövid tagból álló, szavaknál.

¹⁾ Mikor kelljen e lágyított és elegyült hangokat megfelelő betűjegyeikkel kettősen (p. o. annyi, loccosan, fattyu), mikor pedig összetételeken (p. o. vonja, pirítson, atyja, metesz) írni, arra nézve nem a prozodia, hanem a szoros értelemben vett nyelvtan ad szabályokat.

78. §. Egy tagu, rövid magánhangzónvégződő szavak, minők péld. ha, de, te, mi, ti, ne, sat., szintegy hosszuk mint rövidek lehetnek, tehát közösekül tekinthetők ¹⁾. Ugyancsak a hangsúly erejénél fogva vétetnek rendszerint hosszuknak az íny- vagy torekssellettel végződő indulatzócskák is, mint haj, jaj, ah, hah.

79. §. Három, négy vagy több, csupa rövid tagból álló szavak első tagja, mint hangsúlyos, hosszának számítható, p. o. micsoda, magyarok, birodalom, veszedelem.

80. §. Hátra van még e cikkben megemlékeznünk a szavak tagszámát illető szabályról, melyet feljebb ugy fejeztünk ki, hogy a szóban annyi tag van, a hány magánhangzó. E szabály alapján a magyar prozodia nem helyeselheti, hogy a magánhangzók, ha közvetlenül egymás mellé jutnak, egygyé olvasztassanak, vagy egyikök kivetessék.

81. §. A kivetés (elisió), mely más, péld. a latin és francia, általában a román nyelvekben — részint kénytelenségből, részint a hangrésnek (hiatus), mely két közvetlenül egymás mellett álló magánhangzó közt támad s melyet a magyar ajk több vidéken ínyszellettel (j) emésztet el ²⁾, kikerülhetése végett — szabályszerűen divatolnak, a magyarban csak ott szabályos, hol a kiejtés szokása mintegy megszentesíté, például e szavakban: háladó (hálaadó helyett), viczispán (viczeispán helyett), ifjaszony (ifju asszony helyett), gazdaszony (gazdaasszony helyett). Jelesebb költőink is szabadságot vettek

¹⁾ A és e névmutatók tehát, ha nem volnának is hangtorlatosan hosszuk, hangsúly által azzá lehetnének.

²⁾ Fiain, római, ugy hangsanak, mint fjjaim, római. A nép, kivált a felvidéken, külön álló szavak közt is, melyek magánhangzói érintkeznek, világosan hangosztatja az ínyszelletet; például: mondja a világ = mondja ja világ; legény kéri a leányt = legény kéri ja leányt.

ugyan magoknak olykor kivetéssel élni (leginkább Kazinczy), de ilyenkor eltérnek a magyar prozodia szabályától. ¹⁾ Igaz ugyan, hogy a hangrész sem jóhangzatu, de kisebb rossz mégis a kivetésnél: a verselő igyekezők mind a kettőt kerülni, s ez — a magyar nyelv alakgazdagságánál fogva — ugysem nehéz dolog.

82. §. A magyar nyelvben csak igen ritkán nyelik el egymást a magánhangzók s épen oly ritkán olvadnak is egymásba (mint kettősek), s hol ezeknek egyike i vagy u (péld. a paizs, máriás, kalauz szavakban), ott az i hang j hangba (ínyszelletbe), az u pedig fél v hangba (ajakszelletbe) mehet át s a tagszámot csökkenti (így lesz a két tagu paizsból egy tagu pajzs, a három tagu máriásból két tagu máriás, a szintén három tagu kalauzból két tagu kalauz); szabályosan tehát a hangolvasztást is, miként a kivetést, csak akkor alkalmazhatni, ha erre a szokásos kiejtés feljogosít. Meg kell vallanunk, hogy ily feljogosítás csak a törzsekben fordul elő (mint az imént említett példák mutatják); ha pedig magánhangzó kezdetű képzők járulnak a szó végső magánhangzójához, minden tag külön számít, s ez esetben a hangolvasztást csak az elkerülhetlen szükség mentheti, — például Vörösmartynk ezen sorában:

„Nem maradtott egyebünk lemenő napjainkra panasznál.“

2. A l á b a k r ó l.

83. §. Két, vagy három, vagy négy szótag — verslábak képez. Egy szótagot, három és négy tagu verslábaknál két szótagot is, fél verslábaknak szokás nevezni.

84. §. Voltak, kik a hang-mértékes gördületet a zenei octávához hasonlítván, annak eredeti jellegét azon képzetben gondolák teljesen kifejezve, mely nyolcz rövid vagy

¹⁾ Például Kazinczy: „Szolli ide jár . . .“ = „Szoll' ide jár.“ Bajza: „Mint maga az ifju tavasz“ = „mint mag' az ifju tavasz.“

négy hosszú tagot foglal magában (a rövid tag nyolczadnak, a hosszú negyednek vagy két nyolczadnak számíttatva.)

85. §. Lesz alkalmunk alább példákkal mutogatni, miént fejlődtek az eredeti, mondhatnók eszményi, és képletből, vagy inkább ennek alapján, az egyes verslábak ¹⁾, melyek közül leghasználatosabbak a három-, négy- és hatnyolczadosok, s melyeknek rendszerét most — az említett számítás fonala szerint — következőleg teszszük szemlélhetővé.

86. §. A félverslábakat mellözve, az egész, teljes verslábak — legkisebb, azaz kétnyolczados értéköktől kezdve legnagyobb, azaz nyolcznyolczados értékökig — így következnek egymás után:

	Kéttagu.	Háromtagu.	Négytagu.
A) $\frac{2}{8}$ értékű	1. ◡ ◡	Nincs.	Nincs.
B) $\frac{3}{8}$ értékű	1. ◡ —	1. ◡ ◡ ◡	Nincs.
	2. — ◡		
C) $\frac{4}{8}$ értékű	1. — —	1. ◡ ◡ —	1. ◡ ◡ ◡ ◡
		2. — ◡ ◡	
		3. ◡ — ◡ ◡	
D) $\frac{5}{8}$ értékű	Nincs.	1. ◡ — —	1. ◡ ◡ ◡ —
		2. — — ◡	2. ◡ ◡ — ◡
		3. — ◡ —	3. ◡ — ◡ ◡
E) $\frac{6}{8}$ értékű	Nincs		4. — ◡ ◡ ◡
			1. ◡ — —
			2. — ◡ — ◡
			3. ◡ ◡ — —
			4. — — ◡ ◡
			5. ◡ — — ◡
	6. — ◡ ◡ —		

¹⁾Mint az egyetlen, eszményi nyelv alapján az életbe lépett egyes, különféle nyelvek.

	Kéttagu.	Háromtagu.	Négytagu.
F) $\frac{7}{8}$ értékű	Nincs.	Nincs.	1. \cup — — — 2. — \cup — — — 3. — — \cup — — 4. — — — \cup
G) $\frac{8}{8}$ értékű	Nincs.	Nincs.	1. — — — —

87. §. A képletileg összeállított lábak magyar elnevezését nagyobb részt Fogarasi után adjuk. A kéttagúak: piczi ($\cup \cup$); menő (\cup —), lejti (— \cup); lépő. (— —) A háromtagúak: szapora ($\cup \cup \cup$); lebegő ($\cup \cup$ —), lengedi (— $\cup \cup$), körösi (\cup — \cup); tohorzó (\cup — —), tomboldi (— — \cup), ugrató (— \cup —); andalgó (— — —). A négytagúak: futamodi ($\cup \cup \cup \cup$); akadozó ($\cup \cup \cup$ —), picziféle ($\cup \cup$ — \cup), szökelti (\cup — $\cup \cup$), gyorsmeneti (— $\cup \cup \cup$); emelkedő (\cup — \cup —), lejtvelejti, (— \cup — \cup), piczihosszú ($\cup \cup$ — —), hosszúpiczi (— — $\cup \cup$), toborzéki (\cup — — \cup), lengedező (— $\cup \cup$ —); menőlépő (\cup — — —), lejtvelépő (— \cup — —), lassanmenő (— — \cup —), lassanlejti (— — — \cup); lassanlépő (— — — —).

88. §. Az adott képletből kitűnik, hogy a [verslábak mind tagszámuk mind hangmennyiségi értékök szerint oly különfélék, hogy összetételeikből szinte felazámlálhatlan változatok eredhetnek.

89. §. A kéttagu verslábak két-és négynyolczados hangmennyiségi érték között fordulnak elő: legkisebb a piczi (pyrrhichius, fegyvertánczi), mely két rövid, — legnagyobb a lépő (spondeus, áldomásai), mely két hosszú tagból áll. Ezen két véglet között két, elegyített hangmennyiségű láb képez átmenetet: a menő (jambus, hajított vagy szálló), melyben az első tag rövid, a másik hosszú, — s a lejti (trochaeus, gyors, — vagy

choreus, kattánczi), melyben megfordítva az első tag hosszu, a második rövid.

90. §. A háromlábú verslábak határait a három- és hatnyolczados hangmennyiségi értékek képezik: legkisebb értékű a szapora (tribrachys, három rövid) mely csupa rövid, — legnagyobb értékű az andalgó (molossus, némelyek szerint egy epiruszi népfaj, mások szerint egy krétai költő neve után), mely csupa hosszu tagokból áll. E két véglet között hat elegyített hangmennyiségű láb képes átmenetet: három, melyekben a rövid, — három, melyekben a hosszu tagok száma kétszeres. Kétszeres rövid taggal birnak: a lebegő (anapaestus, visszaütő), melyben a harmadik, — a lengedi (dactylus, ujj), melyben az első, — s a körösi (amphibrachys, körül rövid), melyben a második helyet foglalja el a hosszu tag. Kétszeres hosszu taggal birók: a toborzó (bacchius, bacchusféle), melyben a harmadik, — a tomboldi (anti- vagy palimbacchius, ellenbacchusféle), melyben az első, — s az ugrató (amphimacer, körülhosszu, — vagy creticus, krétai), melyben a második helyen áll a rövid tag.

91. §. A négytagú verslábak hangmennyiségi értéke négy nyolczadtól nyolcz nyolczadig terjed: legkisebb értékű a futamedí (proceleusmaticus, parancsolási, — vagy dipyrwhichius, kettős piczi), mely csupa rövid, — legnagyobb a lassanlépő (dispondeus, kettős lépő) mely csupa hosszu tagokból áll. Ezen két végpont között tizenégy, elegyített hangmennyiségű láb képez átmenetet, három csoportban: az első csoportbeliek (számra négy) egy hosszu s három rövid, — a harmadik csoportbeliek (számra hasonlólag négy) megfordítva egy rövid s három hosszu, — a második, közbenes csoportbeliek (számra hat) kéthét hosszu s kétkét rövid tagból állanak. Az első csoporthoz tartoznak az ugynevezett paeonok (ütések, azaz három rövid tagra egy ütés, vagy

hosszu tag): az akadozó, picziféle, szökellati és gyorsmeneti. A harmadik csoporthoz az epitétek (háromra egy, az az három hosszú tagra egy rövid): a mezőlépő, lejtvelépő, lassanmenő és lassanlejtő. A második vagy legközépső csoportbeliek, melyeknek nincs közös nevök, a következők: emelkedő (dijambus, kettős jambus), két menő; lejtveléjti (ditrochaeus, kettős trocheus), két lejtő; piczihosszú (jonicus a minori, felszálló jóniai), egy piczi s egy lépő; hosszú piczi (jonicus a majori, leszálló jóniai), egy lépő s egy piczi; toborzéki (antispastus, visszahúzó), menő és lejtő; lengedező (choriambus, choreus és jambus), lejtő és menő.

92. §. Az itt előadott osztályozáson kívül, melynek alapját a lábak tagjainak száma s hangmennyiségi értéke képezik, különbségeket találunk még a lábak között: 1) a lábak tagjainak félesége, 2) a lábak tagjainak hangérték aránya, és végre 3) a lábak esése szerint.

93. §. A lábak tagjainak féleségét vevén tekintetbe, a lábak lesznek vagy egyszerűek vagy többszerűek: egyszerűek melyeknek tagjai mindegyféle hangmennyiséggel bírnak, tehát vagy mind rövidek vagy mind hosszúk; több-szerűek, melyekben rövid és hosszú tagok vegyesen fordulnak elő. Egyszerű lábak tehát azok, melyek — akár a két, akár a három, akár a négytagúakban — az illető legkisebb és legnagyobb értékkel bírnak. (a piczi és a lépő, a szapora és andalgó, a futamendi és lassanlépő); a többi, közbeeső lábak mind többszerűek. A legkisebb értékű lábakat sebeseeknek is, a legnagyobb értékűeket pedig lassúknak szokás nevezni; a többit vegyeseknek, melyek ismét sebesebbek, ha rövid tagok száma felülmúlja a hosszúk számát, — lassúbbak, ha hosszúké múlja felül a rövidékét; — és

mérséklettek, ha rövid és hosszú tagok egyenlő számmal fordulnak elő. ¹⁾

94. §. A lábak tagjainak hangértéki aránya szerint lesznek a lábak vagy arányosak vagy aránytalanok: arányosoknak nevezzük azokat, melyek oly módon két felé vághatók, hogy az egyik félnek hangmennyiségi értéke vagy épen annyi vagy egyszer annyi legyen, mint a másiké; aránytalan láboknak mondjuk azokat, melyekben ily felosztást nem tehetni. Minthogy a versek annál hangzatosabbak, minél inkább fordulnak elő bennök arányos lábak, ide tesszük ezeknek sorozatát. Azon arányos lábak, melyekben a két rész hangmennyiségi értékre nézve egymással egyenlő, a következők: piczi (∪|∪), lépő (—|—), lebegő (∪∪|—), lengedi (—|∪∪), futamodi (∪∪|∪∪), emelkedő (∪—|∪—), lejtvelejtí (—∪|—∪), toborzéki (∪—|—∪), lengedező (—∪|—∪), lassanlépő (—|—|—). Azon arányos lábak, melyekben, ha két felé vágatnak, az egyik rész hangmennyiségi értéke egyszer annyi a másikénál, e következők: menő (∪|—), lejtí (—|∪), szapora (∪|∪∪ vagy ∪∪|∪), andalgó (—|— — vagy — —|—), piczihosszú (∪∪|— —), hosszúpici (— —|∪∪). A többi lábak mind aránytalanok.

95. §. A lábak esése szerint meg kell különböztetnünk a fel- s a lemenő lábakat: felmenők, melyek röviden kezdődnek s hosszan végződnek, mint a menő, lebegő, emelkedő, piczihosszú (az aránytalan lábak közül a toborzó, akadozó, menőlépő); — lemenők, melyek megfordítva, hosszan kezdődnek s röviden végződnek, mint a lejtí, lengedi, lejtvelejtí, hosszúpici (az aránytalanok közül a tomboldí, gyorsmeneti, lassanlejtí). Ezen egy-

¹⁾ Három tagu lábak tehát sohasem lehetnek szorosabb értelemben mérséklettek; csak a két- és négytaguak.

szertü eséssel biró lábakon kívül vannak kettős esésűek is, ugymint: fel-lemenők, melyeknek dereka hosszú, két vége rövid, mint a körösdi és toborzéki (némileg a picziféle és szökellei is); — le-felmenők, melyeknek dereka rövid, két vége hosszú, mint az ugrató és lengedező (s némileg a lejtveléppő és lassanmenő). A csupa rövid vagy csupa hosszú tagokból álló lábakról méltán mondhatni, hogy nincs esésök: ezek vagy másféle, eséssel biró lábakat szoktak póto'ni; vagy, ha önállólag lépnek fel, csak a középnyugoknak (caesura), melyekről alább részletesen szolandunk, szigoru megtartása és bősége által kölcsönözhetnek némi gürdületet a verses kifejezésnek.

3. A sorokról.

96. §. Valamint több szótag verslábát, úgy több versláb vers-sort képez.

97. §. Ha elgondoljuk, mily nagy különféleség van már a verslábak között, könnyen meggyőződhetünk, hogy a verssorok, melyek különféle lábak összetételeiből származnak, még sokkal nagyobb különféleséget mutatnak, — oly szerkivüli különféleséget, melynél fogva csak az íróktól valósággal használt verssorok egyes fajainak is elsorolása kötetekre menő könyvet igényelne. ¹⁾ Még nagyobb térre volna szükségünk, ha valamennyi lehető verssort fel akarnánk említeni. Természetes tehát, hogy ezen fejtegetésünkben csak a verssorok főnekeit, s különösen azokat fogjuk érinteni, melyek kiválóbban a magyar versírásban használatosak.

¹⁾ A hősi hatos vagy szorosabban ugynevezett hexameter egy maga oly változatosságra képes, hogy belőle 32-féle, egymástól különböző sorokat alakíthatni, melyek mégis mind szabatos hexameterek. A szabadabb hatos menő (jambicus) sornak változatai pedig már ezerekre rugnak.

98. §. Mielőtt azonban a főbb verssorokat egyenként bemutatnók, meg kell jelölnünk a verssorok közötti általános különbségeket s azoknak általánosan érvényes szabályait.

99. §. A mi a sorok közötti általános különbségeket illeti, ezek meghatározhatók a lábakkal, melyekből állanak, mennyi- és minősége szerint. ¹⁾

100. §. A sor-alkotó lábak mennyisége szerint, lehet a sor: egyes (monometer), mely csak egy lábból áll és felette ritka; kettős (dimeter), melyben két láb van; hármas (trimeter); négyes (tetrameter); ötös (pentameter); hatos (hexameter); hetes; nyolczas. Ezenkívül még lehetnek másodfeles, harmadfeles, negyedfeles stb. sorok, melyeknek vagy kezdetén vagy végén egész láb helyett fél láb fordul elő. ²⁾

101. §. A lábak minősége szerint, lesznek a sorok vagy egyszerűek vagy többszerűek. Egyszerű sorok azok, melyeknek alkatrészeit egymás közt egyenlő lábak, p. o. csupa lejtiek, csupa menők, csupa lebegők, stb. képezik; s ezen sorok aztán a bennök uralkodó lábak után neveztetnek lejtieknek, menőknek, lebegőknek, és így tovább. Többszerű sorok azok, melyeknek lábai egymás között nem egyenlők, — s ezen sorok ismét lehetnek kétfélék: vagy olyanok, melyekben a lábak nem egyenlők ugyan tagszámra, hanem egyenlők hangmeny-

1) Némelyek a tagok számát is tekintetbe veszik a sorok különílésegeinek kimutatására; mi azonban felesleges, miután a sorok közvetlenül csak lábakkal állanak.

2) Ha a fél láb a sor kezdetén fordul elő, akkor felütésnek mondatik, — ha a sor végén, akkor csonkalábnak. (Csonkalábak alkalmaztatnak különösen csupa egyenlő lábakkal álló soroknál az egyhangúság háritása végett.) A felütés állhat akár két rövid, akár egy (hosszu vagy rövid) tagból; a csonkaláb mindig egytagu.

nyiségi értékre nézve, minő például a szorosabban ugynevezett hexameter; vagy pedig olyanok, melyeknek lábai sem tagszám, sem érték tekintetében egymással nem egyeznek, minők például az alkaioszi, glykoni és egyebek.

102. §. Az előadott lényeges különbségeken kívül szokás a sorokat azon írók neve után is egymástól megkülönböztetni, kik azokat vagy elsőik vagy kiválólággal használták; vannak tehát: nakroni, glykoni, szapphói, nálunk magyaroknál a valkai-, faludiféle, s egyéb verssorok. ¹⁾

103. §. Megkülönböztetik még ezenkívül a szabályos sorokat és a szabálytalanokat (melyeknek tulajdonkép nem is volna szabad előfordulni), s nevezik amazokat teljes vagy hiánytalan (acatalecticus) soroknak, melyekben épen a kellő lábszám van meg, — az utóbbiakat pedig vagy csönkákknak (catalecticus), melyekben egy vagy két tag, de sohasem egész láb hiányzik, — vagy kurtítottaknak (brachycatalecticus), melyekben egy egész, néha több láb is hiányzik, — vagy végre toldottaknak (hypercatalecticus), melyekben megfordítva kelletinél több tag vagy láb találkozik.

104. §. A mi a sorokra vonatkozó általános szabályokat illeti, ezeknek elseje mindenestre az, melyet Schmitt-henner és Fogarasi egyetlen (igenleges) szabályként állítottak fel a sorok alkotására nézve. A lábak, melyekből a sor áll, úgy füzessenek össze, hogy a kívánt hangidom, azaz a lábak esésének kiválasztott formája világosan kitűnjék s többféle esés ugyanazon sorban elő ne forduljon ²⁾

¹⁾ Ugy ezen, mint a feljebb említett sorok alapképletei többekkel együtt, alább következendnek.

²⁾ Hibásak tehát oly sorok, melyekben a kiválasztott, eredeti hangidom mellett még más hangidom is rejlik, — mi csupán hangsúlyos, azaz határozott mértékkel nem

105. §. Ezen főszabály mellett még más szabályok is felhozandók, melyek szintoly általánosak : névszerint a nyugok s az uralkodó esés szabályai.

106. §. Nyugnak nevezzük a sor azon megállapodási, pihenési pontját, hol valamely szó végződik. A nyug épen úgy fordulván elő sor közben mint ennek végén, lehet középnug vagy végnyug.

107. §. A végnyug szabályánál fogva minden sornak bevészett szóval kell végződni s a szónak valamelyutóréstét sohasem szabad a következő sorba átvinni.

108. §. A középnug vagy metszet (caesura), mit némely tudósok vágatnak is neveznek, lehet vagy láb- vagy sormetszet : lábmetszet (gyenge középnug), midőn a szó vége a láb közepébe esik ; sormetszet (erős középnug), midőn a szóval a láb is végződik. A hangzatoság úgy kívánja, hogy minden sorban leglább egy lábmetszet legyen ; sormetszetet igényel fülünk hosszabb, kivált egyenlő lábakkól álló sorokban. Némely verssorokban (például a hősi hatosban, a sándorosban (alexandrin), a lengedezőben, faludifélében, a szapphóiban) meg van határozva helye is a láb- vagy sormetszetnek. E helyeket az egyes sorok felmutatásánál mindig megjelölendjük.

109. §. Az uralkodó esés vagy hangidom szabályait könnyű meg határozni magának ezen esésnek fogalma után. A sor uralkodó esése függ a benne uralkodó lábak esésétől : ha ez felmenő, a sor esése is felmenő lesz ; ha lemenő, a sor esése is az ; ha végre le-fel-, vagy fel-le-szálló esésű lábak vannak benne, a sor esése is hasonló váltakozó, elegyített. E részben tehát a szabály az, hogy felmenő hangidomu sorok felmenő, lemenő hangidomúak lemenő, elegyítették válta-

birő nyelvekben gyakran történik. (Láss erre példát Fogarasi többször idézett könyve 325-dik lapján.)

kozó lábakból állittassanak össze ¹⁾ : mert csak így fel-
 lelhetünk meg azon feljebb előadott főszabálynak, hogy
 a kivánt hangidom világosan kitéjűnk a sorból.

110. §. Minthogy az uralkodó lábakat — anyelve-
 rőszakolásának, sőt akellemetlen egyhanguságnak is kikerülé-
 se végett — kivált hosszabb sorokban alig lehet szigo-
 ru pontossággal összeállítani: természetes, hogy azo-
 kat pótlábakkal kell helyettesíteni. Hol legyen szabad
 az uralkodó láb helyett pótlábnak előfordulni, az a sor
 fel- vagy lemenő hangidomától függ ²⁾; általános sza-
 bályul mondhatjuk erre nézve, hogy felmenő sorokban
 a második (ha ez nem egyszersmind az utolsó előtti)
 és az utolsó, lemenőkben pedig az első és az utolsó-
 előtti lábat nem szabad pótlábbal helyettesíteni.

111. §. A pótláb, kell, hogy esésnélküli (csupa rö-
 vid vagy csupa hosszú tagból álló) legyen, vagy azon láb
 esésével birjon, melyet helyettesít: menő helyett ennél-
 fogva lebegőt, lejtő helyett lengedít alkalmazhatunk; alépfő
 és piczi pedig mindkettőnek helyettesítésére alkalmas.
 Tökéletesebben kifejlett hangidomu sornál azonban, mi-
 nő példaul a hősi hatos, megkivántatik, hogy a pótláb
 ne csak esésre, de hangértékre nézve is egyenlő legyen
 az uralkodó lábbal.

112. §. Ezen általános szabályok között említendő még
 aközönyös tagokra vonatkozó szabály is. Közönyös tagok
 olyanok, melyeknek hangmennyisége be nem foly az
 uralkodó hangidomra: ilyenek — kivételt nem szenvedő
 szabály szerint — a sor végső tagja (tehát vala-

¹⁾ Micsoda tárgyhoz vagy tárgyaláshoz illik a felmenő,
 micsodához a lemenő, micsodához a váltakozó hang-
 idom: annak meghatározása nem a verstant, hanem kü-
 lönösen a poetikát illeti.

²⁾ Váltakozó hangidomu sorokban, mivel itt ugysem félhet-
 ni egyhanguságtól, nincs helyök a pótlábaknak.

mennyi csokkaláb is), s a felütés, ha csak egy tagból áll.

113. §. Az adottsabályokon kívül még mások is szoktak felemlítetni, p. o. hogy a láboknak sorokba illesztésekor a nyelvtani szabályokat ne sértsük, a nyelven erőszakot el ne kövessünk, sem nehéz- sem kétértelműségekre alkalmat ne adjunk, az egyhanguságot, sok hangrést, s általában mindazt, mi a hangzatosságot zavarja, kerüljük, stb. Mindezen szabályok azonban, minthogy általában az irányra vonatkoznak, s a prózát szintugy illetik, mint a verset, nem a verstanba, de az iránytanba tartoznak.

114. §. A sorok esésének vagy hangidomának tekintetbe vétele azonpontra hozott bennünket, hogy most a sorokat is természetök szerint osztályozhassuk. Mivel a sor természetét annak hangidoma határozza meg, ezen hangidom alapján kell az osztályozásnak, azután pedig ez osztályozás alapján a sorok egyenkinti tárgyalásának megtörténni.

115. §. A felmenő, lemenő s váltakozó hangidom szerint a sorok önkényt oszlanak felmenő, lemenő és váltakozó vagy elegyített sorokra.

116. §. Midőn mindezen sorokról egyenkint fogunk szólni, mindegyik sorosztály egyes fajait nemcsak magyar költők műveiből választott példákkal világositandjuk fel, de helyenkint magyar közmondásokat és népdalokat is idézendünk annak megmutatására, hogy a magyar nyelv nem a latinnak vagy görögnek utánzása által képesült szigoruan mértékes sor-alakokat előhozni, hanem, hogy ezek belőle magából is eredetileg — jóllehet nagy részben ösztönszerűen — fejlődtekki. Rajnis közmondásainkban mutatott fel mértékes alakzatokat, Fogarasi és Erdélyi népdalainkból igyekeztek azokat elvonni. Az idézendő példákhoz, ha ismert költő munkájából vesszük, az illető szerző nevét fogjuk rekeszben hozzá.

tenni; — ha pedig népdal- vagy közmondásból meritjük, ezen jegyeket: „Nd“ (népdal) vagy „Km“ (közmondás) használandjuk.

117. §. A sorokra vonatkozó osztályzat alapján egyenkint szólunk most a) a felmenő, b) a lemenő, c) az elegitett vagy váltakozó menetű sorokról.

A) Felmenő sorok.

118. §. Felmenő sorok azok, melyekben felmenő lábak az uralkodók, nevezetesen a menő, lebegő, piczihosszu, toborzó, sat.

119. §. A felmenő sorok gördüllete leghasonlóbb a folyóbeszéd gördületéhez ¹⁾, főleg azon nagy szabadságnál fogva, mely bennök uralkodik, s mely a lemenő sorokban már sokkal megszorítottabb, a váltakozókban pedig csaknem egészen megszűnik. A felmenő sorok szabadsága abban mutatkozik, hogy uralkodó lábaik nagyon változatosan és sokféle pótlábakkal helyettesíthetők, elannyira, hogy p. o. előfordulhat oly menő sor, melyben egy menő láb sincs s mely mindamellett szabatos (— — | — — | ∪ ∪).

120. §. Ha visszaemlékezünk arra, mi a lassu, sebes és mérséklett menetű lábakról mondatott, a felmenő sorokban — s utóbb a többiekben is — könnyű lesz felismernünk a lassú, sebes és mérséklett, végre pedig a változó menetűeket megkülönböztetni.

121. §. Első helyen szólunk a mérséklett menetű sorokról. Ezek a sajátlag ugynevezett menő (jambus) sorok, melyek — a bennök előforduló lábak száma szerint — lehetnek egyesek, másodfelesek, kettesek, harmadfelesek, hármasak, stb. egészen a nyolczasokig.

¹⁾ Ezért használatnak leginkább felmenő verssorok a színművekben is, melyeknek — beszélgetési előadásuknál fogva — legközelebb kell állani a közönséges beszédmódhoz.

A tiszta menő sorok szabályai, fontosságuk rendje szerint, a következők: az utolsó lábat — ha csonkaláb nem következik utána — mindig piczivel pótolhatni (mintán az utolsó tag ugy is közönyös); az elsőt és utolsó előtti lépővel; a harmadikat, ötödiket, szóval a páratlan számúakat akár piczivel, akár lépővel. A többi lábnek menőnek kell lenni.

A középnyugra nézve megjegyzendő: először, hogy hatodfelesnél hosszabb sorban mindig kell lenni sormetszetnek ¹⁾, még pedig hatos és hetedfeles sornál a harmadik, hetes és nyolczadfelesnél a harmadik vagy negyedik, nyolczasnál a negyedik láb után; másodsor, hogy a lábmetsetet (mely minél gyakoribb, annál jobb) ötös és hatodfeles soroknál okvetlenül megkívánjuk a második vagy harmadik lábban. (A lábmetsetet vesszővel, a sormetszetet vesszős ponttal fogjuk a képletekben jelölni.)

Az egyes sor (melynek képlete: $\cup \cup$), a másodfeles (melyé: $\cup - | \cup$), sőt a kettes (képileg: $\cup - | \cup \cup$) és harmadfeles (képileg: $\cup - | \cup - | \cup$) is oly ritkák, hogy magyarban csak a két utóbbi fordul elő, p. o.

Gondot | ki ne
 Felej | tene
 Bájhang | jaid|nál,
 Szelid | zene! (Vörösmarty.)

A hármas sor képlete: $\cup - | \cup - | \cup \cup$. Példa:

Ki szí|vet al|kotál
 S belé | érzel|meket,
 Szeret|ni lán|golón
 Hazát | és nem|zetet;

¹⁾ Magyar versben t. i., mert a görögök és latinok menőiben nincs. A magyar e részben egy szabályt tart a többi európai népekkel.

Kinek | hatal|ma szab
 Törvé|nyeket, | határt,
 Oh né|pek is|tene,
 Küldj egy | remény|sugárt! (Bajza.)

A negyedfeles sor képlete: $\underline{\quad} - | \underline{\quad} - | \underline{\quad} - - | \underline{\quad}$.
 Ezen sor, ha első lábát lebegővel is cserélhetni, anakreoni sornak neveztetik, s magyarban igen használatos, akár magában, akár egyéb sorokkal vegyítve. Közmondásainkban is gyakran előfordul, p. o.

Jól ol|doz, a | ki jól | köt.

Szenet | ne végy | kovács|tól.

Danáinkban is találunk ily sorokat, mint például a következő, melynek azonban harmadik sorában a második láb hibás:

Ha meg|halok | se bá|nom,
 Ugy sincs | engem | ki szán|jon,
 Kopor|sómra | borul|jon,
 Keser|vesen | siras|son.

Efféle sorok még a következők:

A ró|zsa szép | virág|szál,
 De tüs|ke szur|dal á|gán;
 Ha mé|zet ad | is a | méh,
 Fulánk|ja né|ha meg|csíp;
 A bor | betölt | öröm|mel,
 S mámort | okoz | gyakor|ta. (Csokonai.)

A négyes sor képlete: $\underline{\quad} - | \underline{\quad} - | \underline{\quad} - | \underline{\quad}$.
 Példák:

Vándor | remény | csapong|va jár,
 Öröm|re hí, | de bú|ra vár;
 Távol|ra mint | hajnal | pirul,
 Közel | sötét | éjként | borul. (Kölcsey.)
 Idő|vel é|rik a | gyümölcs. (Km.)
 Jó tett | helyé|be jót | ne várj. (Km.)

A negyedfeles sor képlete: $\underline{\quad} - - | \underline{\quad} - | \underline{\quad} - - | \underline{\quad} - | \underline{\quad}$.
 ritkábban használják, kivált magában, mint

más, akár hosszabb, akár rövidebb menőket. Példáuk álljanak itt a következő sorok (melyeknek azonban minden másodika hármas menő):

Rákos | mezőt | dicső | nagy ő | sők
 Árnýé | ka len | gi át,
 Nagy és | dicső | emlé | kek ő r | zik
 Évszá | zados | porát.

(Garay.)

Az ötös sor képlete, a lábmetsetek helyének megjelölésével, következő: $\underline{\quad} \underline{\quad} | \underline{\quad} \underline{\quad} \underline{\quad} \underline{\quad} \underline{\quad}$, a hatodfelesé: $\underline{\quad} \underline{\quad} | \underline{\quad} \underline{\quad} \underline{\quad} \underline{\quad} \underline{\quad} \underline{\quad} \underline{\quad} \underline{\quad}$. Példák e kétféle sorokra:

Ki két | li s kér | di, hogy | csak a | dicső | ész
 Emel | ki min | ket a | barmok | sorá | ból ?
 Ki két | li azt, | hogy min | den ér | demünk,
 Minden | szeren | csénk ez | zel nő | s hanyat | lik ?
 Az ész | az is | ten, mely | minket | vezet,
 Az ő | szavá | ra min | den meg | hajol ;
 Az egy | gyes em | bert, mint | a mil | lió | kat,
 Ez áld | ja s é | gi bol | dogság | ra in | ti.

(Berzsenyi.)

A hatos sor úgy tekinthető, mint két hármasnak egyesítése ¹⁾; miből egyszersmind megmagyarázhatjuk, miért kell a hatosban a harmadik láb után sormetsetnek lenni. Hetedfeles sor származik, ha egy hármashoz egy negyedfelest csatolunk. Az így alakult hetedfeles, valamint a hatos, nevezvék alexandri vagy sándoros soroknak, alexandrinoknak, egy Nagy Sándor tetteiről szóló XIII-dik századbéli verseset után, melyben a szerzők, kik kilenczen voltak, először használák ezen alakot. Nálunk kevesen éltek a sándoros sor-

¹⁾ A régiek hatosai nem két hármasnak egyítéséből eredtek, nincs is sormetsetök, és sokkal korlátlanabbak. Ezekről alább leend szó.

ral ¹⁾); találunk azonban mégis ily sorokat, melyekben a hatosok és hetedfelesok rendszeren egymást váltogatják, néhány költőnk verseiben, p. o.

Engem | fagygyal | borit || Kárpát | nak bus | mellé | ke,
Ez a | vendég | ajak || és dur | va tél | vidé | ke.

A szép | tavasz | csak most || fejté | ki kel | lemit

S már uj | ra dér | földi || megyén | nek bér | czeit. (Dayka)

Ezen példában az első két sor hetedfeles; az utolsó kettő hatos; a következőben az első és harmadik sor hetedfelesek, a második és negyedik hatosak :

Mosoly | gasz, ó | barát, || hogy é | rett é | veim | ben

Gyulad | va fes | tem én || az el | tűnt gyer | meket. . . .

Ah, most | is új | ulást || talá | lok kép | zetim | ben

S könnyebb | szárnyon | bolyong || elmém | a föld | felett.

(Kölcsey.)

A hetedfeles sor oly alakban is előfordul, hogy a negyedfeles rész képezi a sor első, a hármas pedig a sor második felét, — úgy azonban, hogy ilyenkor a második, hármas fél szintén negyedfelessé tágulhat, mely esetben azután a sor hetessé (két, negyedfeles vagy anakreoni sorból összetetté) válik. Ezen neveztetik niebelungi sornak, s ezt a magyar irodalomban különösen Garay honosítá meg. A németeknél nagyon divatos, mind hetedfeles, mind hetes lábú alakjában; a magyarok csak hetedfeles alakjában használják.

¹⁾ A Zrinyiféle sorok (mindegy akár kettős, akár négyes rimmel) kétségtelenül a franczia sándoros sor nyomán fejlődtek, de tévedésből mondatnak alexandrinoknak, mert esésők nem menő, de inkább lejtű jellemű, — mit az is bizonyít, hogy hetedfelesek elő nem fordulnak bennök. (A hetedfeles sándorsorok nőrimmel bírnak, a hatos sándorsorok firimmel; a zrinyiféle hatos sor rime pedig a nőrimhez közeledik, tehát csak lejtű esésű lehet.)

Az összetételnél fogva, melyből e sor ered, természetes, hogy az első, negyedfeles rész után sormetszetnek kell következni; s minthogy a két rész két külön, sornak, s következésképp az első rész csonkalába végtagnak is tekinthető, ez utóbbinak hangmennyisége mindig közönyös.

Példaképen álljanak itt a következő sorok :

A föld, | urak, | kemény | rög, || s ki azt | megmí|veli,
 Véres | verej|teké|nek || gyöngyé|vel ön|tözi.
 Azért, | ha más|kor isz|tok, || nem kell | feled|netek
 Az ál|domás|ba szö|ni : || hogy él|jen né|petek. (Garay.)

Összetétel modorára nézve hasonló ehhez, hangzottság tekintetében pedig elébbvaló és szabadabb egy másik sor-alak, mely úgy áll elé, hogy harmadfeles (néha kettes vagy negyedfeles) sorhoz kettes, vagy harmadfeles, vagy negyedfeles csatoltatik; p. o.

Midőn | remé|nyed || ismét | felé|lede,
 Mint tört | ki hév|vel || kebled|nek ér|sete,
 Mily lel|kesül|ten, || mily é|desen | eped|ve,
 Mily kéj|özön|nel || borul|tál gyer|meked|re !

A hetes sor nem egyéb a négyes és hármasnak összetételénél, melyek közül többnyire a négyes képezi az első részt; p. o.

Itt küzd|tenek | honért | a hős || Árpád|nak ha|dai,
 Itt tör|tek ösz|sze rab|igát||Hunyadi|nak kar|jai.
 (Vörösmarty.)

A nyolczadfeles sor egy négyesnek s egy harmadfelesnek, a nyolczas pedig két négyesnek egysége; mindkét alakra csaknem minden magyar költőnél találni példákat.

Az összetett sorok — a hatostól kezdve — külön, két-két sorban is szoktak iratni, mi ismét annak bizonyossága, hogy az összetett sorokban a sormetszetet mindig szigorúan meg kell tartani.

122. §. A mérsékletten felmenő sorok után tekintetbe

veendők a lassu és sebes menetűek. A lassu menetűek, melyeknek uralkodó lába a toborzó, úgy látszik, magyar versekben igen alkalmasak volnának, de nincsenek használatban; a sebes menetűeket ellenben, melyeknek uralkodó lába a lebegő, többen költőink közül szép sikerrel meghonosíták nyelvünkben.

123. §. A sebes felmenők főszabálya, hogy az utolsó láb — ha utána csonkaláb következik is — mindig lebegő legyen; az első láb többnyire lépő vagy menő ¹⁾, de természetesen lehet lebegő is. A többi lábak csak szükségből pótolhatók lépők- vagy menőkkel, mert a sebes felmenő sor annál hangzatosabb, annál inkább megfelel saját fogalmának, minél több lebegővel bír.

A lebegő sorokat, hosszúságukra nézve, szintugy osztályozhatni, mint osztályoztuk a menőket; megjegyezhetjük azonban, hogy a magyarban kettesnél rövidebb s ötödfelesnél hosszabb lebegők nem igen fordulnak elő; leghasználtabbak a négyesek és negyedfelesek. A kettes lebegő képlete: $\overbrace{\quad} \quad - \quad | \quad \overbrace{\quad} \quad \overbrace{\quad}$; az ötödfelesé: $\overbrace{\quad} \quad | \quad \overbrace{\quad} \quad \overbrace{\quad} \quad - \quad | \quad \overbrace{\quad} \quad \overbrace{\quad} \quad - \quad | \quad \overbrace{\quad} \quad \overbrace{\quad} \quad - \quad | \quad \overbrace{\quad}$. Ezen két képletből a közbeeső sorok képleteit is könnyen elkészíthetni.

A nélkül, hogy minden lebegő sort egyenkint magyaráznánk (mint a menőknél tevők), ide teszünk néhány példát.

Harmadfeles lebegők, vegyítve kettesekkel:

Kertem|re szel|den
 Az est|ve leszáll;
 Lány szél | nyög eped|ve
 Virá|gainál,

¹⁾ Hogy a mérsékelt vagy lassu megindulással mintegy előkészítsen az utóbbi sebes folyamatra.

S mig szél | nyög eped | ve
 Virá | gainál,
 Harmat | ja szemem | nek
 Azok | ra leszáll.

(Kölcsey.)

Négyes lebegők :

Jár szám | kiüzöt | ten az ár | va fú,
 Dalt zen | gedez, és | dala oly | szomorú,
 Oly é | des-eped | ve foly aj | kairól,
 Hogy szik | la reped | ne hegy or | mairól.
 Zeng tet | teket, a | haza szebb | idejét,
 A ré | gi csatá | kat, az ő | si vezért. . . (Vörösmarty.)

Négyes, negyedfelessel :

Halld, é | des anyám, | melegen | süt a nap,
 Forr szín | te a vér | az erek | ben. . . (Kisfaludy K.)

124. §. Változó menettek oly sorok, melyek majd sebesen, majd lassan, majd mérsékeltén folynak ; ily sorok volnának alakíthatók csupa piczihosszú lábakkól ; a magyarban nem használatosak, de a régi hellen és latin nyelvben legtökéletesebben képviseli azokat az ugynevezett szabad hatos-menő, melyben a verses gördület szinte prózává oszlik fel. A görög tragoediában előforduló négyes-lebegő is, ugy látszik, ennek rövidített, sebesebb meneté alakja. — Egyébiránt a szabad hatosban is, melyben a prózai gördülethezi hasonlóságnál fogva sehol sem kívántatik sormetszet, megkülönböztethetni egy korlátoltabb s egy korlátlanabb alakot. A korlátoltabb az, melynek páros számú lábai (tehát a második és negyedik) mindig menők maradnak ; a korlátlanabb, mely még a páros számú lábakkban is megszenved a lejtin s körösdin kívül, bármiféle, 2 v. 3 tagu lábat, melynek értéke két nyolczadnál nem kisebb s négy nyolczadnál nem nagyobb, tehát piczit, menőt, lépőt, szaporát, lebegőt, lengedit. Az utolsó (hatodik) lábnek mind a korlátoltabb, mind a korlátlanabb hatos-menőben vagy menőnek vagy piczinek kell lenni.

A korlátoltabb hatos-menő képlete tehát ez :

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
1.	—	—	—	—	—	—
2.	—	—	—		—	—
3.	—		—		—	—
4.	—		—		—	—
5.	—		—		—	—
6.	—		—		—	—

Például szolgáljanak e magyar közmondások (Rajnis után) :

Fazekas | korong|ról, var|ga kap|tárol | beszél.

Bár Bécs|be hajt|sad ök|rödet, | csak ökör | marad.

A korlátlan hatosmenő képlete :

	1.	2.	3.	4.	5.	6.
1.	—	—	—	—	—	—
2.	—	—	—	—	—	—
3.	—	—	—	—	—	—
4.	—	—	—	—	—	—
5.	—	—	—	—	—	—
6.	—	—	—	—	—	—

Például ismét e közmondás :

Egy kis | dagana|tért keze|met el|nem vá|gatom.

A szabad hatos menőt, hellen és latin példányok után, használták egyes írók, mint Nagy Ferencz, Tóth László, Virág Benedek, a magyarban is; költészetünkben azonban ez alak nem honosult meg.

B) Lemenő sorok.

125. §. Említettük volt feljebb, hogy a felmenő sorok legközelebb rokonságban állanak a folyóbeszéd gördületével; és láttuk, hogy a szabad hatos-menőben e gördület csaknem egészen prózaivá olvad fel: természetes ennél fogva, hogy a lemenő sorok, melyek egyenes el-
lentétet képeznek a felmenőkkel, leginkább fognak birni a sajátos versi hangzatossággal, s esésök oly szorosán meghatározott lesz, mely kivételeket nem enged s

ezért több alakban még egyhanguségot is eredményez.

126. §. Helyeselnünk kell azon tudósok véleményét, kik azt állítják, hogy az első versnek szükségkép lemenő esésűnek kelle tt lenni ¹⁾; midőn ugyanis az ember a szabad folyóbeszédet megköté, mintegy megfordítá azt: és így az eredeti verssornak csakugyan a szanszkrit szlokaszt ²⁾ tekinthetjük.

127. §. Művészeti kifejllettségét, tetőzetét a lemenősor a hősi hatosban, a szorosabban ugynevezett hexameterben érte el.

128. §. A szlokaszban, mint első idomban, teljes hangmértéki következetességgel ki nem mutathatni ugyan a lemenő esést; hanem gördüllete félreismerhetlenül lejtí jel-

¹⁾ Bizonyítja még a lemenő sornak eredeti versességét a felütések elmélete is. Ezek t. i. csak felmenő soroknál alkalmaztatnak, s (pen az által, hogy a sor első, jellemző hosszú tagja előtti hosszú egy, vagy rövid két tagot elmozdítják, a sort lemenő esésűvé teszik. Alkalmazunk felütést a felmenő sorban, kezdjük ennek lábait a felütés után számítani: s előttünk állanak a lemenő sorok képletei, törvényeikkel együtt. Ne feledjük e mellett, hogy felmenő sorból lemenőt igenis, de lemenőből fölmenőt felütés által nem alakíthatni; lemenőkben nincsenek is felütések.

²⁾ Az ind költészet s ezzel együtt a szlokasz vagy szloka feltalálását a körülbelül 1200 évvel K. sz. előtt élt Valmiki jónak tulajdonítják. A rege úgy tartja, hogy Valmiki egykor lomb mögé rejtőzvéen egy fiatal pár enyelgésében gyönyörködék, a mint egyszerre két gyilkos rohant az ifjura, kit megöltek. Valmiki, az árván maradt hölgynek bánatát enyhítendő, érzékeny panaszhangokban tört ki s e hangok önkénytelen szózenével gördültek ajkáról: így támadt a szlokasz, az indek eredeti, s főleg elbeszélésben használatos párverse.

lemű. Áll a szlokasz két sorból, mindegyik sora 16 tagból ¹⁾, melyeknek egyes párjai a sorvégén menő, különben többnyire lejti lábakat képeznek, közepett sormetszettel, — mint e következő verspár mutatja :

A remetek fejedelmét, a bölcsesség birtokosát,

A jós Valmikit üdvözlöm, az üdvragyogó bűnhődöt.

129. §. Eredeti verssornak a szlokasz alakját tekintvén, valóban meglephet bennünket a nagy hasonlat, mely ezen idom, s a magyar népdalokban uralkodó főjelleg között feltűnik. Nem is említve, hogy a magyar dana esése is inkább zenei hang-, mint versmértékileg határozható meg, s hogy abban a hangsúly többnyire uralkodó szerepet játszik : már a tagok számának egyenlősége, s a sormetszetnek ugyanazon helye félreismerhetlenül tanuskodnak az említett rokonság mellett. Tény, hogy a legis legtöbb magyar népdal idoma — épen úgy mint a szlokaszi verspár — 16-16 tagos két sor (tehát a zenei oktáva képlete), közepett sormetszettel, s általában lejti eséssel ²⁾. Több mint három negyed része a magyar danáknak : — szlokasz. Ezen alak uralkodik kiválólag a spanyol népköltészetben is, mely bensőleg szintén igen sok hasonlósági pontot mutat a magyarral. A sok ezer közül álljon itt példaképen azon régi nóta, mely a szerelmi szenvedély rabságába esett ifjunak panaszát tartalmazza :

1) Félregondolván e tagoknál a hangmennyiségi mértéket, juttassuk eszünkbe a zenei oktáváról, mint a legteljesebb gördület alapjáról mondottakat. A szlokasz e zenei oktávát képviseli — fejletlen, de határozott alakban.

2) A lejti esés kívántatóságánál fogva alakult bizonyosan az idegenből átvett felmenő esésű alexandrin is a magyarban lemenővé. Így irvák többnyire a népies elbeszélések, Gyöngyösi, Gvadányi verses munkái, sőt egyes lyrai danáink is, mint például : „Nem anyától lettél,“

Ugy meg vagyok határozva, mint a csikó kantározva, Szabadságom el van zárva, mint a madár kalitkába.

Ezen párversben, mint számtalan egyéb danánkban, ha közelebből nézzük, nemcsak a szlokaszt fogjuk felismerni, de még héberszerű párhuzamosságot is találunk.

130. §. Nem-e azért honosult meg, terjedt el nálunk olyan a Kisfaludy Sándor alkalmazta, ugynevezett Gyor-Himfy vers, mivel ez az eredeti - szlokaszféle — sorral mind esésre, mint metszetre nézve egyenlő, s csak egy taggal van kevesebbje mint annak? Nem-e azért honosult meg s részesült nálunk oly előszeretettel mivellettésben a hősi hatos is, mivel ennek tagjai száma szintén legközelebb jár ¹⁾ a szlokaszféle sor tagszámához? S nem kell-e feltennünk, hogy az ugynevezett nagy aszklepiadeszi sor, melynek tagszáma összeüt az eredeti magyar danai sor tagszámával, szintén legjobb sikerrel meghonosulhatna verselésünkben?

131. §. Miért képezi a hősi hatos a lemenő sorok tökélypéldányát, arról alább még részletesebben szólandunk; most felveszszük tárgyalásunk fonalát, s a lemenő sorokat ugyanazon rendben veendjük tekintetbe, mint feljebb a felmenőket néztük.

132. §. Megjegyezzük még újabb figyelmeztetésül, hogy a lemenő sorokban, mint a felmenők ellentéteseiben, az uralkodó lábak általában nem a párosszámú helyekre esnek, de a páratlan számúakra s ezenkívül az utolsóelőttire (ha ez nem volna is páratlan számú): a pótlá-

sat. A lemenés, a lejtő esés kénytelen volt uralkodóvá lenni a magyar versben már a hangsulynál fogva is, mely — mint tudjuk — mindig a szó első tagjára esik, s így a sornak i: mindenkor első tagján nyugszik.

¹⁾ A hősi hatos legkisebb tagszáma 13, legnagyobb pedig 17; a középszám tehát itt is 15, mint a Himfyversben.

bak alkalmazása tehát a lemenő sorokban sokkal korlátoltabb, mint a felmenőkben, — mi azoknak már magában is határozottabban felismerhető hangzatosságot kölcsönöz.

133. §. Most már először a mérsékelt menettü lemenőket, az ugynevezett lejti sorokat fogjuk megtekinteni.

Lejti sorokban lejti lábak uralkodnak.

Legnagyobb lejti sor a nyolczas, mely nem egyéb a tisztára kifejlett szlokasznál, sormetszettel felében (azaz a negyedik láb után). Képlete a következő:

— ◡ | — ◡ | — ◡ | — ◡ || — ◡ | — ◡ | — ◡ | — ◡

Ezen alak, mint már említettük, versmértékileg uralkodó a magyar danában, bár tisztán ritka esetben fordul elő; műköltészetünk azonban tiszta kivitelű példányokat nagyobb számmal szolgáltat. Álljanak itt példaképpen a következő sorok Garaytól:

Hon, di|cső hölgy, | szép ki|rályné, || oly nagy, | oly
szent | a ke|belnek,

Hő fo|hászim | zsámo|lyodnál || im i|mádva esde|kelnek.

A nyolczadfeles lejtít költőink még inkább használják; általános esésére nézve ily sorokból áll a Himfy-vers első két harmada is. Képlete ugyanaz, mint a nyolczasé, csak ennek utolsó tagja van elmetzve. Példaul (Bajzától):

Meglesz | a jók | méltatása || és a | vétek | felzo|kog,

Ha a | nagyszérú bi|rószék || harso|nája | zúgni | fog.

Messzünk el a nyolczadfelesből még egy tagot, s megvan a hetes lejti. Példa (Garaynál):

Mint ma|dár, száll | szeng a | dalzó || légi | lebbe|nésben,
S vissza|hangzik | hölgyek, | ifjak || ére|zö szí|vében.

Ebből ismét egy tagot elmetzve, a hetedfeles lejti áll előttünk, melynek szintén a negyedik láb után szokott lenni sormetszete; a hatos lejtinél azonban a sormetszet már a harmadik lábára következik. Hatos lejtire, minő — hangmértékileg — az ugynevezett Zri-

nyisor (melyet magyar alexandrinnak szoktak nevezni) példakép álljanak itt Vörösmarty sorai:

Ah ne|kem tö|vis jut || a sze|lid vi|rágból,
Csalfa,| tűzte |len fény|| a csil|lagsu|gárból.

Egy tagot elmetszvéen ebből, a hatodfeles lejti támad; például Bajzától:

Por szü|lötte, | kérjed || őt, a | lét u|rát.
Mérjen | itt a|lant kéjt, || mérjen | bút re|ád.

Az eddig említett lejti sorok a hosszabbak; a rövidebbek az ötösöknél kezdődnek, hol már megszűnnek a sormetszetek is, de helyettök annál inkább igényli fülünk lábmetszetek sűrűbb előfordulását. Példák ötös lejtiekre számosan találhatók költőinknél. Ezekből, ismét a végső tag elmetszése által, ötödfelesek, — az ötödfelesekből, hasonló módon, négyesek, — negyedfelesek, hármasok, harmadfelesek, kettesek származnak. A rövidebb lejti sorokra nézve megjegyzendő, hogy közölők a magyar költők különösen szeretik a csonka lábbal végződőket használni, nevezetesen a negyedfeleket. Ezeknek egy példája:

Int a | pálya, | ifju | hős!

Karddal, | észszel | légy e|rős. (Bajza.)

134. §. A folytonos lejti esés nagy egyhanguságot szülvén, megengedhető volna, hogy a költők, valamint em érséklett menetet lejti lábak helyén is alkalmazott lépő lábakkal szokták lassítani, úgy azt közben közben viszont lengedikkel gyorsíthassák, — mely utóbbi eset azonban nálunk igen ritkán fordul elő. 1)

135. §. Gyakoribbak az egészben sebes folyamatu lemenő sorok, részint csupa lengedi lábakkal, részint ezekre következő lejti vagy csonkalábbal, mint például Kisfaludy Károlynál:

Hajnali | kellemü | fény
Hinti mo|solygva su|gárát,

1) Lásd Katonától: „A holdhoz.“

Melyre az | ifju re|mény
Rakja le | föllegi | várát.

Gyorsított lejtű sorok azok is, melyekben lejtű lábak lengediekkel vegyítve fordulnak elő, melyenek p. o. a phalaekuszi, melyben két lengedire két lejtű következik; az adoniszzi, mely egy lengedű- s egy lejtűből áll, és mások.

Ezek után a kisebb és nagyobb szapphói sor mint olyan volna emlithető, melyben majd lépő lassítja, majd lengedi gyorsítja a lejtű esést; hanem e sorok nézetünk szerint inkább a változó menetű sorok közé tartoznak.

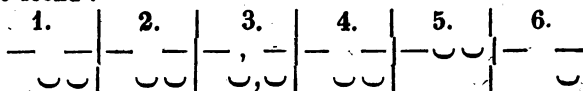
136. §. A lassítást lépők, a gyorsítást lengedik eszkövéen a lemenő sorokban, természetes, hogy egyhanguzólhet ságtól legmentebbek s mindamellert legtökéletesb esésűek lesznek oly sorok, melyekben a lejtű lábak helyett lépők és lengedik fordulnak elő. A lépő, mint tudjuk, hangmennyiségi őrtekre nézve megegyez a lengedivel, s így a belőlők vegyest alkotott sor, az egyhanguság elkerülése s a legnagyobb változatosság ¹⁾ mellett is egyöntetű marad, — s képes ezenkívül majd lassubb, majd gyorsabb menetre. Mindezen előnyök egytűvé foglalvák a hōsi hatosban, mely szintugy képezi a lemenő sorok végfokát, mint a szabad hatosmenő a felmenőkét, — csakhogy ez utóbbi már a prózához képez átmenetet, a hōsi hatos pedig ellenkezőleg a verses hangzatosság legtökélyesebb példánya.²⁾ Ezenkívül a legkellőbb tag-száma levén ³⁾, épen elég hosszú arra, hogy benne a költő kényelmesen mozogva, fejezhesse ki magát.

- 1) Említettük feljebb, hogy a hōsi hatos harminczkétféle alakot képes felvenni.
- 2) Azon ellentétnél fogva, melyet a hōsi hatos és a szabad hatosmenő egymással képeznek, az utóbbi elnevezett megfordított hexameternek.
- 3) Mint tudjuk, a hōsi hatosnak 13-tól 17-ig, középszámmal tehát 15 tagja van.

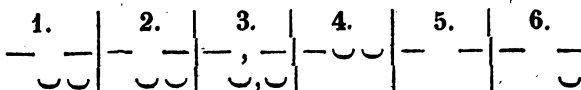
Hogy a hősi hatosnak kerekded, befejezett esése legyen, végső lába megpihenőleg lassu menettű, azaz lépő (mely azonban a végtag közönyössége miatt lejt is lehet); hogy azonban e lassuság ellensúlyozva legyen s a sorból a sebesebb menet jelleme is kitéjűnk, a végelőtti lábnek lengedinek kell lenni, — csak ritkán engedtetvén meg, hogy ennek helyét lépő pótolhassa (mely esetben aztán az ezt megelőző lábnek kell okvetlenül lengedinek lennie).

Változatosságát és szabad mozgását a hősi hatosnak emeli még azon körülmény, hogy sormetszet elő nem fordul benne. Annál inkább kívánatosak azonban a láb-metszetek, mert ezek nem léte esetében az egyhanguság kikerülhetlen volna. Minél több láb-metszettel bír a hősi hatos, annál jobb; de okvetlenül kell láb-metszetnek lenni a harmadik láb fele vagy háromnegyede után. E láb-metszet annyira lényeges itt, hogy általa két felé osztottnak tekintvén a hatost, harmadik láb első tagját, melyre a láb-metszet rendesen esni szokott, némelyek szinte mint végtagot közönyösnek tekintik s néha e helyre hosszú helyett rövid tagot ejtenek. (Ezen harmadfél első láb, mint alább látandjuk, önállólag is, majd egyszeresen, majd kétszeresen előfordul, és igen alkalmas kísérete a hősi hatosnak, ha ez nem hosszabb elbeszélés, hanem inkább érzelmek s gondolatok előadására használják.)

A mondottak nyomán a hősi hatos képlete következő leend:

Vagy, azon ritka esetekben, midőn — költői festés végett — a lengedi láb nem az ötödik, de a negyedik helyen áll:

Tegyük ide példakul Vörösmarty sorait (kettős vonásokkal a lényeges, jellemző lábmozszetet jelölve) :

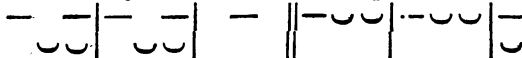
Ók, kiket | annyi ha|lál || meg | nem fá|raszhata, | kikkel
 Nem bírt | a hadi | vész, || az i|dő mé|lyébe me|rültek,
 S hamvai|kat már | a || szel|lő sem | lelheti | többé.
 Még maga | áll a | hegy, || tete|jén sok | század u|tán is
 Véren | nőtt fű|vel || koszo|rúzza u|ralkodik | a hír.
 Vajha, mi|dön oda | tér || hon|nunk fia, | el ne fe|lejtse
 Őseit, | és szaba|dabb || lé|lekkal | zengje u|tánunk:
 Cserhalom, | a te te|tőd || dia|dálnak | büszke te|tője !

A hősi hatos megrövidített alakjainak tekinthetők : a már feljebb említett adonizsi sor, mely nem egyéb a hősi hatos végső két lábánál; a pherekrateszi, azaz a hősi hatos végső három lába, oly formán, hogy ezek elseje mindig lépő vagy lejtő legyen; továbbá a hősi négyes, mely ismét nem egyéb, mint a hősi hatos végső négy lába; és végezetül a kisebb sztezichori, melyből a hősi hatosnak első lába hiányzik. A hősi hatos meghosszított alakját látni részint a nagyobb sztezichori sorban, melyben a hősi hatos lábai előlről egygyel megtoldatnak; részint az ibikuszfélében, melyben a hősi hatos végső lába lengedivé vagy ugratóvá lesz; részint végre az archilochuszi sorban, mely hét lábból áll, melyeknek középsője lengedi, három elseje vagy lépő vagy lengedi, három végsője lejtő. Mindezen alakok azonban nálunk kevésbé használatosak, mit nem is igen sajnálhatni.

Sokkal inkább, és méltán, honosult meg nálunk azon alak, mely a hősi hatosnak harmadfél első lába kettőzéből ered, s melyet — minthogy kétszer harmadfél lábból áll — szorosb értelemben ötösnek, pentameternek szokás nevezni.

Ezen ötös sor ennélfogva két részből áll, melyeket sormetszet választ el egymástól, s melyeknek mind-egyike a hősi hatosnak harmadfél első lábát képezi, úgy azonban, hogy a második részben sohasem szabad lépő lábának előfordulni.

Ezen szabályok szerint az ötös képlete következő :

Példák :

Nem mind | jó aka|ród, || a ki re|ád moso|lyog. (Km.)
 Bátran | lépj, - hogy u|több | rény koszo|rúzza fe|jed.
 (Kölösey.)

Előfordul az ötösnek második része külön is, önállólag, például a feljebb, Kisfaludy Károly után idézett vers első és harmadik sorában, vagy pedig Virágnál :

Por, hamu, | semmi va|gyunk.

C) V á l t a k o z ó m e n e t ű s o r o k .

137. §. A váltakozó menetű sorokat úgy határoztuk meg hogy azok fel is le is menő eséssel bírnak. A magyar nemzeti zenét vevén alapul, Fogarasi és Erdélyi helyesen állíták, hogy az váltakozó menetű sorok kíséretét igényli, s ily sorokat sikerült is nekik népdalainkban válogatva kimutatni. Ohajtandó volna ennélfogva, hogy költőink igyekeznének ily váltakozó sorokban írni verseiket, melyek aztán bizonyosan legtökéletesebben tétethetnének igazán magyar szellenű zenére.

138. §. A váltakozó menetű sorokban vagy a lábak magok is váltakozó menetűek, p. o. az ugrató, körösdí, lengedező, toborzéki ; vagy a lábak különkülön tekintve csak egyféle menetűek ugyan, de összetételök által adnak majdjd mafe-, lemenő esésta sornak, melyben előfordulnak ; vagy végre váltakozó lábakból áll a sor, hanem ezek, esésre nézve, egymás között is különböznek. Az első esetben nevezhetjük a sort egyszerű, a két utóbbi-

ban összetett váltakozónak. Nálunk az egyszerűek inkább alkalmazhatók s inkább is meghonosultak mint az összetettek.

139. §. Mind az egyszerű, mind az összetett váltakozó sor lehet újra kétféle, a mint vagy felmenéssel vagy lemenéssel kezdődik. A magyar zenében inkább az utóbbi van megalapítva.

140. §. Szóljunk már most egyenkint a váltakozó sorok egyes fő alakjairól.

141. §. A váltakozó menetű soroknak a hellea s római költészetben divatozott alakjai közül különösen négyféle alak ment át a magyar költészetbe: az ugynevezett skazon, az alkajoszi, a szapphói, s a lengedező.

A skazon vagy sántavers legkevésbé divatos; nem egyéb ötös menőnél, utána vetett lejtivel (v. lépővel).

Divatosabbak lettek az alkajoszi és kisebb szapphói, melyek egyenlő tagszámuak (11), s egymással ellentétet képeznek, a mennyiben az elsőnek előrésze fel-, utórésze pedig lemenő, a másodiknak meg előrésze le-, utórésze pedig felmenő. A menés megfordultát mindkettőnél sormetszet jelöli.

Az alkajoszi sor képlete:

— — | — — — || — — — | — — — . Példa:
 Romlás | nak indult || hajdan e | rős magyar,
 Nem lá | tod, Árpád || vére mi | ként fajul! (Berzsenyi.)

A kisebb szapphói sor képlete:

— — — | — — || — — — | — — | — . Példa:
 A derék | nem fél || az idők | mohá | tól,
 A kopor | sóból || kitör és | eget | kér. (Berzsenyi.)

Leginkább kedvelték meg azonban költőink a lengedező sorokat, melyeknek jelleme leginkább is hangzik össze a magyar dallammal. A görög és latin költészetből átvett lengedező sornak első lába lépő, utolsó lába piczi (v. menő); e két végláb között van egy, vagy két, vagy három lengedező: ha egy, akkor a sor glykoninak

mondatik; ha kettő, akkor kisebb aszklepiadeszinek; ha három, akkor nagyobb aszklepiadeszinek ¹⁾. A lengedező lábakat kell, hogy sormetszet válaszsza el egymástól.

142. §. A classicus iskola növendékei költőink között bebizonyították, hogy nyelvünk minden erőszakolás nélkül képes visszatikröztetni legszabatosabban mindazon változatos idomokat, melyeknek példányai a görög és latin versirodalomban találhatók; itt volna már az idő, hogy nyelvünk hajlékonyságát öntudatosan és komolyan használjuk fel, különösen a lantos költészet fajaiban, melyeknek nem csupán szépen szavalhatóknak, de

- 1) A glykoni 8, a kisebb aszklepiadeszi 12, a nagyobb aszklepiadeszi 16 szótagu; s ezért, és lengedezői miatt, melyeknek hintázata képezi a magyar dallamban az uralkodó esést, mondatott volt feljebb, hogy a nagyobb aszklepiadeszi sor annyira rokon az eredeti magyar dalsorral. Régibb költőink az alexandrin-sort is úgy alakították át, mintha három lengedezőből állana, melyeket sormetszetileg is elválasztának egymástól; tehát a nagyobb aszklepiadeszi sor esését adták neki, csak hogy első és utolsó lába el van mellőzve. Kár, hogy mai nap nem ezen esés mintája szerint írják költőink a 12 tagu sorokat; holott ezen esés oly szépen összefér a (már hangsúlyi szabályunknál fogva főszerepű) lejtivel jellemmel is, mintán a lengedező maga ugyis lejtivel indul meg. — Ugyancsak a 12 tagu sornak népdalainkban van még egy másik szép alakja, mely hasonlóan változó menetű, s mely nem 3 négytagu, de 4 háromtagu lábból áll: az első láb ugrató, a második és harmadik körösdi, a negyedik ismét ugrató; sormetszet a második láb után kell, de jó, ha mindegyik után van. Kéttagu lábakra elemezvén fel e sort, úgy találjuk, hogy első fele három lejtít, második fele három menőt képez.

szépen zenére, magyar zenére alkalmazhatóknak is kell lenni. Hogy pedig magyar zenére alkalmazhatók legyenek dalaink, szorgosan kell tanulmányozni magának a magyar zenének jellemét, mert csak így adhatjuk meg versünknek azon hangzatosságot, melyet a nemzeti zene igényel. E részben eddig szerencsés eredményeket nem birunk felmutatni: egy részről ugyanis azok, kik a classicus versmértékeket tanulmányozták, többnyire nem voltak egyszersmind zeneismerők, s az azokból meritett tanulmányt nem átalakítólag, de csak utánzólag alkalmazták nyelvünkre, — utánzólag annyival inkább, mert kevésbbé is foglalatoskodtak tulajdonképi danák, azaz danolni való versek, mint pusztán olvasni, legfeljebb szavalni való költemények írásával; más részről viszont azok, kiket akár valódi hivatás, akár csak hajlam danaköltökké tett, hasonlóképen többnyire nem értenek a zenéhez, sőt kellően a versmértékek belső szervezését sem ismerik, s így az ő alkotásaik jóformán csak ösztönszerű utánzatok, melyekben csak a tagoknak számára s a rimes összecsendésre van ügyelet, de nem a lábakra s ezek mértékére.

443. §. Itt találtuk helyén, megtenni ez észrevételt, mert a lengedező láb az, melyet voltaképp magyar versláb-nak nevezhetünk, s így különösen a lengedező menet is jellemzi a magyar dalt. Előfordulnak ugyan benne, a lengedezőn kívül, a többi — három vagy négy tagu—váltakozó menettű lábak is, u. m. a toborzóki, az ugrató s a körösdí; de valóban uralkodónak mégis a lengedezőt kell ismerünk.

144. §. A lengedezőnek uralkodása oly egyetemes a magyar danában, hogy minden ugynevezett „lassu“-nak első lába, kivétel nélkül, lengedező; s számosak danáink között nem is állanak má, mint csupa lengedező lábakkól.

145. §. Helyszüke s danamértékeink számtalansága

nem engedik egyenkint elsorolnunk mindazon sorok képleteit, melyek a magyar dalokban előfordulnak. Álljanak itt csak némelyek a nevezetesebbek s ismertebbek közül.

Főbb magyar dalai sorok képletei ¹⁾:

- 1) — — — — | — — — — || — — — — | — — — —
 (Ereszkedik le a felhő. . . .
 Most viszik az ablak alatt s egyebek.)
- 2) — — — — | — — — — || — — — — | — — — —
 (Felfogadám az egekre. . . .
 Ez a világ a milyen nagy. . . .
 Jegenyefa tetejébe stb.)
- 3) — — — — | — — — — || — — — — | — — — —
 (Káka tövin költ a rucza. . . .
 Átok fogta meg a magyart. . . .)
- 4) — — — — | — — — — | — — — —
 (Magasan repül a daru, szépen szól
 Kitétték a holttestet az udvarra)
- 5) — — — — | — — — — | — — — —
 (Kezemben van már az uti levelem. . . .
 Deres a fű, édes lovam ne egyél. . . .
 Bús az idő, bus vagyok én magam is stb.)
- 6) — — — — | — — — — | — — — —
 Megkövetem a tens nemes vármegyét. . . .)
- 7) — — — — | — — — — | — — — —
 (Az alföldön halász legény vagyok én. . . .)
- 8) — — — — | — — — — | — — — —
 (Sárga csikó, sárga csikó, sárga. . . .
 Nem iszom bort, fogadásom tartja. . . .)
- 9) — — — — | — — — — | — — — —
 (Cserebogár, sárga cserebogár. . . .
 Bécs várostól nyugatról keletre. . . .)

¹⁾ Felesleges megjegyeznünk, hogy a szöveg mértéke nem mindenütt egyez pontosan a dallam mértékével.

- 10) — — — — | — — — — || — — — — | — — — —
(Nagy gazda volt az apám, hej sokat is hagyott rám...)
- 11) — — — — | — — — — || — — — — | — — — —
(Veres bársony süvegem. . . .)
- 12) — — — — | — — — — || — — — — | — — — —
(Csabacsüdi határon. . . .)
- 13) — — — — | — — — — || — — — — | — — — —
(Rab vagy. . . .)
- 14) — — — — | — — — — | — — — — | — — — —
(Azt mondják, nem adnak. . . .)
- 15) — — — — | — — — —
(Hidegen fú a szél. . . .)
- 16) — — — — | — — — — | — — — —
(Ha te tudnád mennyit szenvedek. . . .
Hortobágyi pusztán. . . .)
- 17) — — — — | — — — — || — — — — | — — — —
(Széles víz a tiszta. . . .)
- 18) — — — — | — — — — || — — — — | — — — —
(De mit töröm fejemet. . . .)
- 19) — — — — | — — — — | — — — —
(Ha meghalok se bánom. . . .)
- 20) — — — — | — — — — || — — — — | — — — —
(Beh híjába. . . .)
- 21) — — — — | — — — — | — — — —
(Nem magam jöttem én ide. . . .)
- 22) — — — — | — — — — || — — — — | — — — —
(Nincsen nekem semmi bajom. . . .)

Stb., stb.

146. §. Mielőtt most már a verses hangzatosság azon elemétől, melyet a vers mértékének nevezünk s melynek tárgyalását ezennel befejezzük, átmennénk azon hangzatossághoz, mely a rímbe alapszik s mely amához ugy

1) Felütéssel, s egyszersmind csonkalábbal. Csonkaláb és felütés nélkül ez volna képlete : — — — — | — — — —

áll, mint minőség a mennyiséghez; megujtjuk figyelmeztetésünket a magyar költőkhez, hogy verseikben ne csupán a tagszámra figyeljenek, de legyenek tekintettel azon jellemzetes mértékre is, mely a magyar dallamokban nyilatkozik s melynek szorgos megtartása mellett a rím dolgában nagyobb szabadságot engedhetnek magoknak. (Ezekre is még a sorfüzetek rovatában vissza-
térendünk.)

M á s o d i k s z a k a s z.

Rímtan.

147. §. A vers elemeinek egyikét a mérték, másikat a rím képezi. Amaz általában a hangok gördületére vonatkozván, kiterjed a vers minden szavára, szótagjára ¹⁾; ez utóbbi a hangok összecsengését illetván, csak azon egyes szavakra, tagokra, hangokra van figyelemmel a versben, melyeknek összecsendülniök kell.

148. §. Rímben nem a hang összevágó mennyisége, de minősége jön tekintetbe; enm egyenlőség a hangok esésében, de magokban a hangokban.

149. §. Minthogy a rím, nem úgy mint a mérték, az egész versre, hanem ennek csak egyes hangjaira vonatkozik: természetes, hogy egy részről rövidebben tárgyalhatjuk a rímről, mint a mértékről szóló tant, más részről pedig a rímtanban egészen más osztályozást kell követnünk, mint a mértéktanban.

1) Épen ezért határozott és szigeru mértékkal bíró nyelvek, mint a görög és latin, nem szorultak rímrre, mely azokban teljesen visszának is mutatkozik, mert nem eredetileg belőlök fejlődött, hanem csak kívülről alkalmaztatott reájok. A mi verseink hangzatosságát azonban a rím emeli és diszíti, mert határozott mértékkal bíró nyelvünknek ép oly eredeti magyar rím-, mint-mérték-alakjai vannak.

150. §. A mértékten tekintetbe vevé egyenkint a tagokat, lábakat és sorokat, mint melyekben a mérték magát érvényesíti; a rím azonban csak egyenlő hangok összecsengetésében állván, annak különfélelésegeit magoknak a hangoknak különfélelésege szerint kell meghatározni.

151. §. A hangok, melyekből beszédünk áll, vagy mássalvagy magánhangzók lévén, a rím háromféleképen fordulhat elő: vagy csupán mássalhangzókban; vagy csupán magánhangzókban; vagy mással- és magánhangzókban együtt.

152. §. Egyenkint kell ennélfogva szólnunk: 1) a mássalhangzós rímről (alliteratio); 2) a magánhangzós rímről (assonantia); és 3) a teljes rímről, melynek egyik szabadabb alfaját a sajátkép *m a g y a r n a k* nevezendő (némelyektől hibásan assonantiának nevezett) rím képezi.

1. A mássalhangzós rímről.

(Alliteratio.)

153. §. A mássalhangzós rímet a rím legalsó fokának, legfejletlenebb alakjának tekinthetni, mely játékkép s kivételesen előfordul ugyan minden nyelvnek mind verses mind prózai irodalmában (sőt rendkívül bőszéggel a magyar szólásmódokban és közmondásokban is), mely azonban határozottan s szabályszerűleg csak a skandináv népek költészetében otthonos. Miként neve is jelenti, egyenlő mássalhangzók többszörösségében áll; még pedig versben ezen egyenlő mássalhangzók mindenkor a szó kezdetén, hol az leginkább nyomatik meg, fordulnak elő. Példaul:

Fogd, férfi, a felvert
Ellenre a fegyvert.

154. §. Természetes, hogy minél keményebbek a mássalhangzók, melyek e rímre használatnak, annál erősebb s hatásosabb az alliteratio; leggyengébb tehát azon mássalhangzókánál, melyek átmenetet képeznek a magánhangzókhoz (h, j, v). Minthogy minden szó, mely magán-

hangzóval kezdődik, gyenge szellel — többnyire torokszellel — szokott kiejtetni, a magánhangzóval kezdődő szavak egymás között mind alliteratiót képezhetnek. Erősből az alliteratio, ha azt két két mássalhangzó, p. o. pr, st, sat. képezi (mit azonban magyar nyelven lehetlen megkísérteni).

155. §. Alliteratio leginkább rövid sorok alkalmasak, mert ezekben leggyorsabbankövetkeznek egymásra az egyenlő mássalhangzók.

156. §. Az alliteratio többnyire két-két sorban használatos, még pedig azon szabálylyal, hogy az első sorban mindig több legyen az alliterált szó, mint a másodikban, mely az előbbinek már csak mintegy viszhangja.

157. §. Nálunk az alliteratio nincs gyakorlatban, habár azt mindenre képes nyelvünkben igen könnyén lehet is alkalmazni; s ezért csak rendszeresség tekintetéből kell azt, valamint az assonantiát is, tárgyalásunk fonalára fűzni.

2. A magánhangzós rimről.

(Assonantia.)

158. §. Míg az alliteratio különösen az éjszaki (eredetileg valamennyi germán) népeknél jött gyakorlatba, az assonantia kivált délibb, főleg a spanyol nyelvben ottohonsabb. Amaz a mással-, ez a magánhangzók egyenlőségében áll; amaz a szók kezdetén, ez végén — mint kihangzás — fordul elő.

159. §. Uralkodó szabály ugyan az assonantiára nézve, hogy két szótagra kell kiterjednie; de fordulnak elő egy szótaguak is, és ezekben aztán igen igen csekély az őszhangzás. Assonantiák: nyáron — látom; szép — fény; stb.

160. §. A hangzatosságnak mintegy testét a mássalhangzók, lelkét pedig a magánhangzók képezvén, természetes, hogy hangzatosság tekintetében mind az alliteratio, mind az assonantia tökéletlen idom. Abban kellem, ebben

erő hiányzik; amott össze nem olvadnak a hangok, itt pedig nincs támaszuk. Így az alliteráció és assonantia hiányosságai öakényt azon rimhez vezetnek át bennünket, mely a két előbbinek előnyeit egyesíti s melyet ennél fogva teljes rimnek, vagy szorosb értelemben ugynevezett rímnek szokás mondani.

3. A teljes rímről.

161. §. Az adott előzmények után könnyű lesz a teljes rím (Csokonai szerint „sarkalat“) fogalmát meghatározni. Teljes rím (melyet ezentúl egyszerűen csak rimnek fogunk nevezni) oly szavakban fordul elő, melyeknek kihangzása mind magán, mind mássalhangzókra nézve egyenlő.

162. §. Ha ez egyenlő kihangzás csak egy szótagban fordul elő, a rím egytagu lesz, — ha két szótagban, akkor kéttagu. Az egytagu rímet férfi-, a kéttagut nőrimnek szokás nevezni: s amannak hangmértéki jelleme rendszeren az, hogy menő vagy piczi lábnak befejezését képezi (p. o. visszajött — az üldözött); míg ez, t. i. a kéttagu rím, lépő vagy lejtő láb szokott lenni (p. o. átok — rátk). A magyar nyelvben azonban ott is, hol a mérték csak egytagu rímet igényel, gyakoriak a kéttaguak (p. o. felé — lelé), mi által a vers hangzatossága nagyon emelkedik. Van ezenkívül háromtagu rím is, melyet lengedinek neveznek, mert csak mint lengedi láb bír hangzatossági értékkel (p. o. elleni — kelleni); különben három szótag egyenlő kihangzása ép oly ritka, mint felesleges is, miután már a kéttagu rím is annyira elegendő hangzatosságot kölcsönöz a rímelt soroknak, hogy igenis czélszerű azt egytagu rímmel váltakoztatni, ha ki akarjuk kerülni az egyhanguságot.

163. §. Épen az egyhanguság kikerülése végett jó rímhez csak azon hangok egyenlősége kívántatik, melyek az illető (utolsó vagy utolsóelőtti) szótagnak magánhang-

zójától kezdve következnek. (Ezen szavakban például : körül — kertül, a rím : ül — ül, nem pedig : rül — rül.) Ennélfogva teljes férfirímmé lehet az assonantia is, ha a szó magánhangzóval végződik, p. o. fu — szomorú.

164. §. A mi a rímre nézve uralkodó szabályokat illeti, ezeknek fője az, hogy ugyanazon szó főmagával nem képezhet rímet. — Ezen főszabály különösen a magyar nyelvben igen igen csökkenti a szokás szerinti tiszta rímek számát, miután az egyféle képzők és ragok is, ha többször fordulnak elő, ugyanazon szóknak tekintendők.¹⁾

165. §. Ezen szabályból következik, hogy minél inkább eltérnek egymástól (akár nyelvtani jellemökre, akár értelmökre nézve) a rímet alkotó szavak, annál szebb leend a rím. Így szép, ha névszóval ígét, vagy névhátározót, vagy igehatározót, vagy melléknevet, vagy legalább ellentétes értelmű más névszót, vagy egyessel többest, mult idejű igével Yélmultat, jövőt vagy jelent rímeltünk. A szépiészeti ellenzet (contrast) annál bájozóbb, minél inkább ellentétesek egymással a kihangzásban mégis egyenlő szavak.

166. §. A rím többi szabálya a kihangzás egyenlőségére, tehát magokra az egyeső hangokra vonatkoznak.

167. §. A hangzás egyenlősége először is megkívánja, hogy rövid magánhangzó csak ugyanazon röviddel, nyújtott magánhangzó csak ugyanazon nyújtottal, egyes más-sa hangzó egyessel, kettőzött mássalhangzó kettőzöttel rímeltessék; s kettőzött mássalhangzónak rímélése egyes mássalhangzóval csak azon két esetben engedhető, ha az vagy a véghangot képezi (p. o. öt — előtt),

1) De kétféle értelmű, habár egészen egyféle hangokból álló szavak nem ugyanazonosak és helyesen rímeltetők; például sir (sepulcrum) és sir (plorat), vagy égnek (coelo) és égnek (ardent).

vagy pedig előtte nyújtott magánhangzó van (p. o. látok — barátok). Nem jó rímek tehát, sőt nem is rímek: halvány — állvány; kérek — kerek; lelé — mellé; ettek — retek; sat.

168. §. Minthogy a hangzás egyenlőségét a kiejtés, nem pedig az írás feltételezi, rímet képeznek oly szavak is, melyek ugyan nem egyenlőn irainak, de mégis egyenlőn ejtetnek ki, p. o. egy—eredj; adta—miatta; mutatja—atyja; látja—bátyja; stb.

169. §. A magyar verselőnek szabadsága van az egymással nem egészen egyenlő, de rokon mássalhangzókat is alkalmazni, minők k és g, p és b, t és d, ty és gy, sz és z, s és zs, cz (tsz) és dz, cs (ts) és ds, n és ny, l és ly. Használhatók tehát: nap—hab, vak—harag, alatt—halad, konty—rongy, csósz—főz, kos—rozs, metsz—edz, tapintsa—findzsa, járván—szivárvány, áll—király; stb. E szabadsággal azonban leginkább a szótag utolsó hangjában lehet élni; a rím közepén lehetőleg egyenlő hangokat kell használni.

170. §. A magánhangzók közül csak a kétféle rövid e felcserélése megengedhető; hanem ez is csak kéttagu rímekben.

171. §. Mindezen szabadságok daczára azonban a magyar rímelés igenszűkhatárok közé szorulna, ha nyelvünk szelleme nem alkotott volna magának egy eredeti rím-alakot, mely az alliteratio és assonantia előnyeit szintén egyesíti, de a jellemeztük teljes rímnél sokkal szabadabb. Ezen rímet, mely a teljes rímnél épen nem alábbvaló s mely más nyelvekben elő nem fordul, magyar rímnek nevezzük.

172. §. A szavak végéhez tapadó képzőink s ragaink bősége miatt nálunk felette ritkák azon teljes rímek, melyeknek kihangzásai egymást tökéletesen takarják, egymással szinte matematikailag szigoru egyenletet képeznek, de változatlan egyenlőségöknél fogva némi egyhanguságot

is eredményezhetnek. A teljes rímeket különben nyelvünk könnyen nélkülözheti, mert oly szabatos és tiszta hangmértéke van, minovel a mai nyelveknek egyike sem dicsekedhetik. Nékülözheti pedig nyelvünk a teljes rímek bőségét annyival inkább, minthogy ezek helyett az eredeti magyar rímben sokkal változatosabb, erőteljesebb rímalakja van, oly rímalak, mely a hangok hasonlósága mellett azok különbözőségét is — az összhangzatnak nem ártva — feltünteti, s ezen ellenzetóél fogva épen oly szép mint hangzatos.

173. §. A magyar rím csak a teljes rím szabadabb alakja. Magánhangzóira nézve nem uralkodik benne más törvény, mint a teljes rímben, sőt ez a magyar rímben még szigorúbb, a mennyiben a végtagban nem engedi a közép e-nek nyílt e-velí fölcserélését. A magyar rím szabadabb mivolta ennél fogva csak a mássalhangzók korlátlanabb kezelhetésében áll.

174. §. A mássalhangzók ezen korlátlanabb kezelhetése három fő pontban meghatározható: 1) a mássalhangzók, melyek a rímet alkotják, nem mind egyenlők (p. o. árok — látok, galamb — alant, halom — falon, párját — várják); 2) a rímet alkotó mássalhangzók egyenlők, de helyök van felcserélve (p. o. szedek — neked, azt — siratsz); 3) a mássalhangzók egyike sem egyenlő a másikkal (p. o. kárban — csináltam, alszik — viradtig).

Az egymással nem egyenlő mássalhangzók kell, hogy lehetőleg rokonok legyenek. Rokonok egymás között: d—t, gy—ty, g—k, b—p, v—b, v—f, dz—cz—sz, ds—cs—s, z—sz, zs—s, z—s, l—r, l—ly, m—n, n—ny. Példák: térdel — vérttel, kedden — ketten, atyja — adja, boglya — pokla, épen — szívében, páva — kába, bűv — csűf, edz — perez — eresz, bácsit — ásit, gólya — szóla, rajz — arcz, sat. (Ha rím közepén egyenlők a mássalhangzók, a végmássalhangzók lehetnek nemrokonok is; hanem ekkor legalább kiejtésök

lágább vagy keményebb mivoltára, fajra nézve egyezzenek: t—k—p; d—g—b; sőt ovatosan j—h—v is. Például: arat — nyarak — harap; éléd — elég — elébb.)

175. §. A magyarrimnélkülönben sohase feledjük, hogy csak úgy lehet jó, ha a rimet alkotó tagok egymással hangmértékileg tökéletesen egyeznek; miből következik, hogy hangtorlatos tagnak, ha magánhangzója nem nyújtott, csak szintén hangtorlatos tag felelhet meg. Nem rimek tehát például: éled — veled, fordúl — vadúl, huszárt — beosztják, idő — intő, harmat — marad, veszt — eget, stb. (Midőn a hangtorlatos tag nyújtott magánhangzóval bir vagy nyújtottan kiejthető, akkor a hangtorlat mellőzhető, p. o. már most — várost; érsz — kéz; hold ¹⁾ — szót; volna ²⁾ — róna.)

176. §. Minél kevésbbé összhangoznak a rim derekán levő mássalhangzók, annál szigorubban kívántatik a vég mássalhangzók egyenlősége vagy közel rokonsága; minél tökéletesebb pedig az összhangzás különben, annál inkább elnézhetni a vég mássalhangzók eltérését, sőt olykor kimaradását (p. o. harangot — barangol, sárga halál — szárnya alá). Az utórész gyengességét olykor ellensúlyozhatni részint több mint két tag összerimelésével (mint a fentebbi „harangot — barangol“ és „sárga halál — szárnya alá“), részint pedig alliterációval (halmán — hajta), sőt egész tag ismétlésével (várban — vártam).

177. §. A magyarrimről elég legyen ennyi. Mindenkinnek ajánljuk azonban megolvasni az Uj M. Muzeum 1854-dik évi folyamának martiusi füzetében A. János értekezését, ki a magyar rimnek (melyet — bizonyosan a

¹⁾ = „Hód.“

²⁾ = „Vóna.“

magánhangzók változhatlansága miatt — ő is assonantiának nevez) elméletét első igyekezett megalapítani.

178. §. Hátra van még néhány szóval megemlékeznünk a rimek számáról és helyéről.

179. §. A rimek számát illetőleg, ez rendszerint kettő, és pedig többnyire közvetlenül egymásután következő sorokban, a midőn is a rimelt sorok képlete : aa, bb, cc, dd, stb.

Példaul :

Kit vezély nem retteget, (a)

Az nyer győzedelmeket. (a)

Int a pálya, ifju hős! (b)

Karddal, ézszel légy erős. (b)

Gyakoriak azonban az esetek, hogy két (egyrimű) sor közé egy vagy több (akár más rimű, akár épen rimetlen) sor tétetik : axa, bxb, cxc, stb. ; vagy pedig axxa, bxxb, — és így tovább.

Példa az első (axa) képletre :

Ott mosolyg a rónatáj, (a)

De a messze távozónak (x)

Szive vérzik, szive fáj. (a)

De mindezen s még több változatokról részletesebben szólni, az alaktan feladata.

180. §. A miarimek helyét illeti, ez közönségesen a sorok vége, s úgy látszik, a verses hangzatosság soha sem is igényel többet, mint, hogy a sorok vég kihangzásai találkozzanak egymással. Nálunk is, miként az eddig mutatott példák mind bizonyítják, általános divatban csak a sorvégek összerimelése van. Lehet azonban a sor kezdetét is összerimelni ugyanazon sor közepe vagy végével, vagy a következő sor kezdetével ; olykor egy sor közepe rimlik a következő sor közepével vagy ugyanazon sor végével ; szóval, itt ismét a legkülönbözőbb változatok fordulhatnak elő. Ezek azonban ke-

véssé emelik a hangzatosságot s ha nem korlátozzák a gondolatok fesztelen kifejezését, akkor csak a szerző rendkívüli ügyességét tanusítják. Legszebb, s a hangzatosságot valóban emelő ezen változatok között az, midőn minden sor vége a következő sor kezdetével képez rímet, p. o.

— Ne gondolj veszteségre!

Elvégre révbe ér a hányt hajó;

S ha jó a cél, mit feltűzél magadnak;

Atadnak akkor biztos eszközök

181. §. Végezetül — arímes versek szépségére nézve — ne feledjük Boileau szabályát, bármi csekélynek lássék is az, hogy t. i. a rím azon szavát, mely a főértelmet hordozza s melynek akkor is, ha nem rímben írának, ott kellene állni, a második (vagy ha több mint két rím van, az utolsó) helyen alkalmazzuk, s ne az első rímhez keressünk másodikat, de a másodikhoz elsőt.

182. §. Észzel befejeztük verstanunk első, legfontosabb részét, mely a verses hangzatosság elemeit — a mértéket s a rímet — tárgyalta; s most átmegyünk már a második részhez, mely egész versalakokról szól és alkalmazott verstanak is szokott neveztetni. Ennek alapját az elemtan megvetvén, nem kell azt oly bőven tárgyalnunk, mint eddigi feladványainkat.

MÁSODIK RÉSZ.

A vers alakjairól.

183. §. A sorok, melyekből valamely versesmű áll, (ugy mértékek, mint rímeik szerint) vagy megszakítás nélkül folynak egymás után, vagy külön-külön szakaszokra oszlanak, melyek ismét egymás közt vagy egyenlők, vagy — mi ritkább — különbözök. Midőn tehát a versalakokról szólni akarunk, először is meg kell különböztetnünk egymástól az egyfolyamuakat és a szakaszakat.

184. §. A versekalakjairól szóló nyelvészek ugyan többnyire régibb és újabb versalakokat szoktak egymástól megkülönböztetni; minthogy azonban a soroknak vagy szakadatlan s el nem különzött folyamata, vagy pedig egyes, önálló és rendszeres csoportokra oszlásuk a vers egész alakjára nézve leglényegesebben jellemző: mi a verseket szaktalan és szakos versekre osztjuk, s mind ezek, mind amazok között megkülönböztetendjük a régiéknél divatos idomokat az újabbkoriaktól.

E l s ő s z a k a s z .

Szaktalan versek.

185. §. Azon versek, melyek nem oszlanak szakokra, leginkább alkalmasak hosszabb elbeszélések, tárgyalások és beszélgetések előadására, melyek részleteit nem lehet az

anyag feláldozása nélkül, előleg kiszabott s kivált egyenlő csoportokban elkülöníteni s mely akkor legszébb, ha fesztelen folyamatosságában egyetlen, osztatlan egészet képez. Ezért szeretik a szaktalan verset különösen a költői beszélyek és levelek, hős- és tanköltevények, végre a színművek írói. De a legrövidebb versek is, a villanykák (mert ezek ismét rövidségöknél fogva nem igen oszthatók szakokra) többnyire szaktalanok.

186. §. A régiek leginkább a szabadabb hatosmenőt és az ugynevezett hősi hatost használták szakatlan versek írására, amaz színművekben, ezt hős- és tanköltevényekben s villanykákban, (hanem ez utóbbiakban az ötös lejtít és a sánta verset vagy skazont is). Ujabb költőink a magyarban is a hősi hatost honosíták meg hősköltevényekre nézve; s ezen fenséges alak, mely egyszersmind legkevésbé lehet egyhanguvá, nálunk nagy tökélyre fejlett. — A németek és magyarok, Shakespeare példája után, színművekben ötös menőket szoktak használni, melyek azonban hatodfelesekkel igen szépen váltakoznak. Hasonló sorokban írvák a legszebb költői levelek is, melyekkel ujabb költészetünk méltán dicsekszik. A spanyol színműben négyes lejtí sorok uralkodnak, fel-felváltva olykor negyedfelelssel.

187. §. Ritkábbak a szakokra nem osztott versek közt azok, melyek egyszersmind rimesek; és pedig legritkábbak a magyar költészetben. Költői beszélyek, mesék, villanykák, sőt olykor költői levelek és értekezések írására a francziák, angolok és németek igen jó sikerrel használnak menő sorokat, melyeknek hossza az író kénye szerint változik (hetedfelestől kettés-, sőt egyesig) s melyek majd közvetlenül egymásra következnek, majd egy vagy több sor által elválasztvák egymástól. Lafontaine meséi legjobb például szolgálnak e fesztelen és kellemes alakra.

M á s o d i k s z a k a s z.

Szakos versek.

188.§. A szakos versek között legegyszerűebbek azok, melyeknek egyes szakai (strophái) két-két sorból állanak, — s ezek, és a négy soros szakuak egyszersmind leg-
használatosabbak is, míg a három, öt, hat, hét, nyolcz, kilencz stb. sorból álló szakok ritkábban fordulnak elő. A verses szakok egyébiránt, melyek részint már a régieknél voltak divatban, részint az újabb európai nemzetek költészetében létrejöttek, oly rendkívüli sok- és különféleséget mutatnak, hogy itt csak a főbbeket s ezek közül is kivált a magyar költészetben is meghonosultakat sorolhatjuk elő.

189.§. Mielőtt azonban átmennénk az egyes szakok elősorolásához, meg kell említenünk azon szabályt, mely kívánja, hogy minden egyes szak befejezett értelmű mondatot képezzen, s így a szak vége irályi nyugpon-
tul is szolgáljon. Ezért még nem szükséges, hogy a szak épen ponttal végződjék; de mindig úgy kell mégis végződnie, hogy utána — értelmi zavar vagy hiány nélkül — kissé megállapodni lehessen. Következik e szabályból, hogy igen roszul hangzik, ha valamely szak eleje a megelőző, vége pedig a következő szakhoz nyulják át a kifejezendő értelem tekintetéből. Azon le-
gyünk tehát, hogy minden verses szak egy-egy egészet képezzen magában.

190.§. Szintén a szakok egyenkinti elsorolása előtt kell még említést tennünk az ugynevezett refrainról, melyet magyarul ismétletnek mondhatunk. Az ismétlet, mely —
ugy látszik — Europa éjszaki népeitől ment át az újabbkori lantos költészetbe, mely azonban a magyar danában eredetileg is kifejlődött, lehet kétféle: vagy 1) felkiáltás, rivallat, mely minden szak valamelyik sorá-
hoz — rendszeren az utolsóhoz — csatlakozik, akár

pusztán a dallam, a zenei esés befejezése, kikerekítése végett, akár mint a költeményben uralkodó fő képzet ismétélése (pusztán dallami ismétletek a magyar népdalban, a fő képzet ismétletes feltüntetése különösen a svéd, skót elbeszélő versekben fordulnak elő); vagy 2) a szaknak végsora, mely úgy mértékre, mint rímre nézve a szakba be van osztva s minden következő szak vég sorában vagy épen úgy, vagy csekély változtatással ismét előfordul. (Ily utóbbi nemű refrainnek alkalmazásában különösen Béranger kitünő.)

191. §. Lássuk már most a nevezetesebb szakokat, kezdve a két sorostól.

192. §. A két soros szakok között legnevezetesebbek :

a) A görög és latin nyelvből átveit párvers (distichon), melynek első sora hőszi hatos, másodika pedig a hőszi hatos elő részéből fejlődött ötös. Példa (Kölcseytől):

Négy szócskát üzenek; védj jól kebeledbe, s fiadnak

Hagyd örökül, ha kihúnysz : a haza minden előtt.

b) Az ugynevezett alexandrin vagy sándoros vers: egymással rímelt kétkét hatos vagy kétkét hetedfeles menő (ha hatos, úgy férfi, — ha hetedfeles, akkor női rímmel). Szabálya, hogy ha az első szak hatos menőből állott, a második álljon hetedfelesekéből, a harmadik ismét hatosokból, és így tovább, mindig váltogatva. Tiszta alakjában e szak nálunk igen ritka; például szolgálhatnak reá nézve Daykának feljebb (a 41. lapon) közlött sorai. Sormetszetét, mely a 3-dik láb után esik, Chenier a francziáknál mozgóvá tette ugyan, de az mindamellott megtartá természetes közép helyét.

c) A hetes menők, melyek a negyedik láb után következő sormetszetnél fogva rendszerint négy sorban szoktak iratni. Férfi rím. Igen divatos versalak a magyar költészetben. Példa a „Szózat“ Vörösmartytól.

d) Hetedfeles menők, melyeknek csonkalába nem a sor végén, de közepén (a harmadik láb után) követke-

zik és sormetszetet képez. Férfi rím. Gyakran ez alak is négy sorban iratik. Számos példa Garaynál.

e) Hatos menők, melyek szintén többnyire négy sorra darabolva iratnak. Igen használatos alak. Férfirím.

f) Nyolczadfeles lejtik, sormetszettel a negyedik láb után. A rómaiaknál — természetesen rímek nélkül — Catullus is használta. Hasonlag négy sorban szoktak iratni. Férfirím.

g) Hatodfeles lejtik, sormetszettel a negyedik láb után. Férfirím.

h) Tizenkét tagu sorok, lejtji jellemmel, az ugynevezett magyar alexandrin, sormetszettel vagy a negyedik és nyolczadik, vagy a hatodik tag után. Az utóbbi esetben gyakran négy sorra válnak el. Többnyire két tagu magyar rím.

i) A feljebb közlött magyar danák közül az 1., 2., 3., 10., 11-dik számok alatti képletek két soros szakokat adnának, ha nem volna szokásban ezeknek egyes sorait kétfelé választani s egymással rímelni, mikor aztán négy soros szakok válnak belőlök. Két soros szakokat adhatnak azonban a 4—9., továbbá a 16., 17., 20. és 22-dik számú képletek. Magyar rím.

193.§. A három soros szakok, melyeknek Horácznál több példáját találni, a magyar költészetben igen ritkák s ugyszólván csak akkor fordulnak elő, midőn a harmadik sort felkiáltás képezi, p. o. az egrü népdalban:

Tul a Tiszán a berekben

Róssa terem a kenderben —

Haj rá haj!

Legszebb alakját a három soros szaknak találjuk a terzinában, mely megérdemelné, hogy a magyar költészetben is otthonossá váljék. A terzina sorai (miként ez alak a német költészetbe átment s a magyarban is legcélszerűbben alkalmazható volna) váltakozva ötös és hatodfeles menők; az első sorral a harmadik rímelték,

a második sorral a következő szak első és harmadik sorai, s így tovább. Nehogy az utolsó szak második sora rímtelen maradjon, záradékol ahhoz egy negyedik sor csatoltatik. A rímek tehát a terzinákban így folynak egymás után: aba, beb, edc, ded, e, stb. Ha az első sor ötös menő s következőleg firimű, a páratlan számú sorok mind hasonlókép ötös menők s firiműek, a páros számúak pedig mind hatodfeles menők és nőriműek lesznek; és megfordítva. A terzinákban írt költeménynél, hol a szakok egymásba lánczolódnak, nem alkalmazhatni azon szabályt, hogy a szakok egyenkint befejezett mondatokat képezzenek s nyugtpontot adjanak; ezért a terzinákban írt költemény — egész öntetére nézve — legközelebb áll a szaktalanokhoz, bár szorosan meghatározott alakja és háromszoros rímek rendkívüli nyelvismeretet s nyelvkezelési ügyességet igényelnek a költőtől. Dante isteni színjátéka terzinákban van írva. A németek között Chamisso szerette használni ez alakot. Álljanak itt példaképpen a következő sorok:

Négy csalfa csábító lányt ismerek,	a
Kiket megannyi fényes istennőnek	b
Hirdetnek a balvélő emberek :	a
Szemfényvesztők gyanánt, mosolyogva jönnek,	b
Igérve mérhetetlen kincs-eket	c
Az őket vak hűséggel követőnek ;	b
S habár a kincs, mit ajkuk emleget,	c
Csak olthatatlan szomjat rejt magába,	d
Mégis tolongva gyűl hátok megett	e
Az aranyzó sok milliónyi kába	d

Van az olaszoknak, különösen rómaiaknak egy vers-fajok is, a ritornell, mely egyetlen terzinából áll. Ebben az első sorral, melynek szabály szerint csak virág vagy növény nevét kell magában foglalnia, a harmadik sor teljes rímet, a második pedig magánhangzós rímet (assonantiát) képez.

194. §. A négy soros szakokat illetőleg, ezek minden nyelvű irodalmakban, s a magyar népköltészetben is, a leggyakoribbak, és többnyire — habár nem is mindig — a két soros szakok kettőzetéből erednek.

Az újabb kori négy soros szakokat, bár azok mértékökre nézve is számtalan különféleséget mutatnak, a rímek váltakozása szerint legczélszerűbben osztályozhatjuk. Lehet névszerint ezen szakokban a rím vagy egy- vagy kétféle. Az egyféle rím előfordulhat a szak mind-négy sorában (aaaa), s ily szakokat, melyek azonban kellemetlen egyhanguságot eredményeznek, találunk többek közt Zrinyi, Gyöngyösi, Gvadányi munkáiban; vagy előfordul az a szaknak csak három, vagy — mi gyakoribb — csak két sorában. Ha három sorban fordul elő, akkor következő képletek alakulhatnak ¹⁾: xaaa, aaax, axaa, axax. Lészebb a két utóbbi. Ha a rím csak két sorban fordul elő, akkor a rímelt sorok rendszerint a második és negyedik, rímtelenek pedig az első és harmadik (xaxa). — Leggyakoribbak azonban, s úgy könnyűsége mint hangzatosságra nézve legajánlatosabbak azon szakok, melyek kétféle rímmel bírnak; s ekkor következő képletek lehetők: aabb, abab, abba. A magyar népköltészetben az első képlet (aabb) legdivatosabb.

Az ó kori négysoros szakok közül kettő honosult meg leginkább a magyar költészetben: a szapphói és az alkajoszi. A szapphói szak áll három kisebb szapphói s egy adószini sorból. Az alkajoszi szak alkatrészei: két alkajoszi sor; egy ötödfeles menő sor, melynek azonban harmadik lába mindenkor lépő ²⁾; s pinda-

1) A rímtelen sort x betűvel jelöljük.

2) Ezen sor első része úgy tekinthető, mint a megelőző két alkajoszi sor elő részének ismétlése (— | — —), s ekkor mondhatjuk azt váltakozó sornak, melynek első fele harmadfeles menő, második fele pedig kettős lejtő.

roszféle lengedi sor (két lengedi s két lejtő lából álló.) Az alkajoszi szaknak egyik módosulata, midőn a második sor aszklepiadeszi. Mindezen alakokra gyönyörű példányokat szolgáltat Berzsenyi. (Jámborság s kö-zépszer — Nagy Pálhoz — A magyarokhoz — Fo-hászzkodás — Szilágyi 1458-ban — Hymnusz Keszthely isteneihez.)

195. §. Az öt soros szakok a ritkábbakközé tartoznak ugyan, de azért előfordulnak mind mű- mind népköltészetünkben; az utóbbiban az ötödik sor többnyire mint rimtelen záradéka a dallamnak lép fel, s lehet vagy a negyedik sornak (olykor csak e sor néhány szavának) puszta ismétlése, vagy pedig új sor, mely ismét mértéke minő- és mennyiségére nézve vagy egyez vagy nem a többi sorok mértékével. Különbön általánosan jellemző a magyar népdalokra nézve, hogy a szakok sorai rendszerint egyenlő hosszúak, s így az utána vett toldat inkább a dallamot, mint a verset szokta módosítani. A vers is módosul azonban, ha e toldat nem puszta ismétlés vagy felkiáltás, mint p. o. a „Káka tövin“ és „Bús az idő“ című dalokban. ¹⁾

1) Az előbbinek teljes képlete :

a	— — — —	— — — —
a	— — — —	— — — —
b	— — — —	— — — —
b	— — — —	— — — —
x	— — —	

A másodiké pedig :

a	— — — —	— — — —	— — —
a	— — — —	— — — —	— — —
b	— — — —	— — — —	
b	— — — —	— — — —	
x	— — —		

A rímek elosztása öt soros szakokban már igen nagy változatra képes. Lehet a rím itt is vagy egyféle, midőn aztán rímetlen sorok is közbejönnek (p. o. **XAXAA**, **AXAXA**, stb.); vagy kétféle. Ez utóbbi esetben egy sor szintén rímetlen maradhat (p. o. **aaxbb**); de szebb, ha minden sor rímes (p. o. **ababb**, vagy **aabab**, vagy **aabba**, stb.). Például szolgálhatnak az **ababb** képletre Kőlcsey sorai:

Éltünk rögzös határain **a**
 Két geniusz vezet, **b**
 S felleg borulván utain **a**
 Nyujt mindenik kezét: **b**
 Remény s emlékezet. **b**

196.§. A hatsoros szakok még nagyobb változatosságot mutatnak; leghasználatosabb képletei, háromféle rímmel: **aabccb**, és **ababcc**. Az utóbbi képlet szerint van alkotva a „Bécs várostól“ című dal, talán az egyetlen hat soros szakú a magyar népdalok között.

Lehetnek a hat soros szakok kétféle ríműek is, és az ilyeneknek megszokottabb alakja: **ababab**.

197 §. Hét soros szakok igen ritkák; ily szak példáját azonban közli Fogarasi a magyar népköltészetből, seljebb idézett munkája 378-dik lapján a 20. szám alatt. ⁴⁾

198.§. A nyolcsoros szakok ismét a használatosabbak

1) Képlete a következő:

x	—	—	—		—	—	—	—
a	—	—	—		—	—	—	—
x	—	—	—		—	—	—	—
a	—	—	—		—	—	—	—
b	—	—	—		—	—	—	—
b	—	—	—		—	—	—	—
x	—	—	—		—	—	—	—

Ha minden rímetlen sort kerülni akarunk, a rímek sora es lehetne: **ababccb**.

közé tartoznak, s ezek közül nálunk Kisfaludy Sándor különösen két alakot szeretett használni: **ababodod** (vagy **xaxaxbxb**) és **ababcedd** (vagy **xaxabbcc**). Arany is nyolcz soros szakokat használ költői beszélyében, közvetlenül egymásra következő rímekkel (**aabbcodd**.)

Részletesb magyarázat helyett álljanak itt a példák.

a) Kisfaludy Sándortól az első képlet szerint (**ababodod**.)

Dicső ember, valóban nagy!
Élni fogsz, míg ember él;
De bármi nagy, alattam vagy,
Szivem veled nem oserél!
Egyetlenegy boldog napom
(Pedig menyit ad az ég!)
Sokkal többet és jobbat nyom,
Mint az olyan dicsőség.

b) Kisfaludy Sándortól, a második képlet szerint (**ababcedd**):

Éss, tudomány és bölcseség
(Ha csak a sziv lángjában
Fől nem olvad) örökös jég,
Fázunk száraz fagyában:
Csak oly öröm virágszatja,
Melynek ezüst rajzolatja
Az ablaknak tükrében
Csillog a fagy mérgében.

c) Aranytól (**aabbcodd**):

Ősztövér kutágas, hórihorgas gémmel
Mélyen néz a kutba s benne vizet kémel:
Óriás szunyognak képzelné valaki,
Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.
Válunál az ökrök szomjasan delelnek,
Bögölyök hadával háborura kelnek:
De feltűt Laczkó a béresek nyakára,
Nincs ki vizet merjen hosszú csatornára.

Mind e két költő nyolcz soros szakaliban, mint a pél-

dákból kiténik, négyféle a rím (Kisfaludynál azonban lehet három-, sőt kétféle is). — Háromféle rím fordul elő a stanzában (olasz nyolczas, ottave rime), mely legnevezetesebb a nyolcz soros szakok közt s melynek rím-képlete: **ababábec**. Eredetileg az olasz nyolczas csupa nőrímmel bir, mint p. o. a spanyol népdalból vett következő szak (lejti eséssel):

Föl nem kelti harcok álomképe,
Legfelebb kis szomjazó magzatja;
Mint örül, ha keblet nyujt elébe,
S elringatja, midőn megszoptatta!
Néki a világ van helységébe,
S kicsin szalmafödélnek alatta
Nem is gondol arany palotára,
Mert nem arany a szerencse ára.

A németek és magyarok azonban nő- és fírmeket váltogatnak, mértékre nézve pedig hatodfeles és ötös menőket használnak. Így Kisfaludy Károly:

Mint a szirt, megvíván a vész dühével,
Elzúzza óceán dagályait:
A férfi ércz pajzsként erős mellével
Enyelgi a sors csapdozásait.
Épit, munkál, gyűjt, koczáz életével
S a közjóért áldozza napjait;
Szép hőgyén, magzatán s baráti szíven
Függ boldogsága s léti célja híven.

Az olasz nyolczas módosulata a szicilliai stanza kétféle rímmel (**abababab**), mely nálunk nem használatos. Nyolcz soros szakok különben előfordulnak népköltészetünkben is, és pedig nem csupán mint négy-sorosak kettőzetel.

199.§. A kilencz soros szakok közül Spenser stanzáját csak azért említjük meg, mert ezt Byron előszeretettel használta. Rímkép leté: **ababbcbcc**. — Utolsó sora mindig hosszabb az előbbieknél. Magyarban nem használatos.

200. §. Mellőzvéen a hasonlókép nem használatos tiz és tizenegy soros szakokat, végezetül még a tizenkét sorosról akarunk megemlékezni.

A tizenkét soros szaknak azon alakja — mely alkotója Kisfaludy Sándor „Himni”-je után Himniversnek mondatik — következő rímképletü : **ababcdceeff** (vagy **xaxaxbxbccdd**). Például :

Magasb elmék, mélyebb szívek ,
 Jaj tinektek a földön !
 Az ily tökély, bár nagy érdem ,
 Boldog itt még ritkán lőn.
 Csak a könnyű s középszerű
 Díszlik itt a nap alatt ;
 Szerencsétlen, a mi ennek
 Keskeny körén túl haladt.
 Mikor ilyet teremt az ég —
 „Eredj” — mondja — „légy dicsőség !
 Légy czimere nemednek
 És ostora keblednek !”

A népdalok között tizenkét soros szakokkal bir a Fogarasi feljebb idézett munkájában (a 377. lapon 18. sz. a.) található dal, melynek rímképlete : **aabccbdeffe**.

201. §. A versek szakairól szóló tanhoz tartozik egyesoly versezetek felemlítése is, melyeknek bizonyos szigoruan meghatározott külső alak lényegöklöz tartozik. Ily versezetek többek között, a már feljebb érintett ritornellen kívül, a madrigal, rondeau, triolet, canzone, cancion, szesztina, glossza, szonett és gazél. Mint a nevek is mutatják, idegen versalakok mind, melyek közül a magyar költészetben még leginkább a szonett, bár ez is gyéren, fordul elő ; s költőink részéről jó tapintatot tanusit, hogy tartózkodtak a szellem költői nyilatkozatait — a mérték és rim igényelte idomokon felül — még egyéb korlátok közé is szorítani, melyek igen alkalmasak a költés művészetét pusztá mesterséggé, a lelkes

alkotást üres játszássá aljasítani. Gyakorlásul azonban a legszigorubb idomokat leginkább ajánlhatjuk a költőnek : mert míg egy részről a valóban költői lelket semmi gépleges foglalatosság meg nem zsidbaszthatja, más részről a nyelv kezelésére nézve épen az által vivhatjuk ki magunknak a legművészetiebb szabadságot, ha magunkat annak kezelésében a legnagyobb kényszerűségnek is alávetni megtanultuk.

202. §. Megemlékezünk ennél fogva e helyt — habár csak röviden is — a feljebb nevezett vers-alakokról, jöllehet azok nagyobb részének elterjedését költészetünkben legkevésbbé sem tartjuk ohajtandónak. Legtöbb műbecscsel bírnak ezek között a szonett (hangzatka), glossza és gazél.

203. §. A déleuropai eredetű szonett vagy hangzatka, melynek egyetlen fő gondolatot kell kifejeznie, tízennégy sorból áll, melyek rendszerint ötös és hatodfeles menők, s melyek két négysoros (quadernari) és ugyanannyi háromsoros (terzine) szakot képeznek. Az első két szakban kétféle rim uralkodik, még pedig szabály szerint ily képletű : **abbaabba**. (Használatosak azonban ily képletek is : **abababab**, **ababbaba**, **ababbaab**.) Az utóbbi két szakban is kétféle rimnek kell szabály szerint uralkodni (**ababab**, vagy **abaaba**, vagy **abbbaa**) ; de itt a költő engedhet magának háromféle rimet is (**abcabo**, **abceba**, **abcoba**, **abobao**, **abbaco**, **ababco**, **aabbec**, s egyebek). Hangzatkákat Kazinczy, Szemere Pál és Császár irtak legjobb sikerrel. — Hangzatka fűzér, mennyiségtanilag kifejezve, kétszer hatványozott hangzatka, azaz, tízennégy önálló hangzatka, melyek elsejének utolsó sora egyszersmind a másodiknak első sorát, a másodiknak utolsó sora a harmadiknak első sorát, és így tovább, képezi, míg a tizennegyedik hangzatkának utolsó sora ismét egy az elsőnek első sorával. Ezen első és utolsó sorok együtt szintén önálló hangzatkát

kénytelenek képezni, mely — mint tizenötödik — az egész füzér befejezését, a megelőzőtt tizennégy hangzatkában uralkodó gondolatok öszletét képezi és messterhangzatkának neveztetik. Hangzatkafüzért magyar költőtől még nem birunk.

204. §. A spanyol glossza tárgyaul mindig más költeményből átvett vers-szak szolgál, s ezak egyes sorait kell a glosszában költőileg magyarázni. A glossza mindig annyi szakból áll, a hány sora van az átvett idegen vers-szaknak; s a glossza mindegyik szaka az átvett versszak egy egy sorával végződik.

205. §. A persa eredetü gazél 7—17 sorból álló költemény melynek első sorával a második, negyedik, hatodik s így tovább a páros számú sorok rímelenek. Valamennyi sornak egyenlő hosszúságúnak kell lenni. Az utolsó vagy utolsó-előtti sorba a költő elmésen befűzi saját nevét. Igen kellemes és eléggé szabad vers-alak, mely ohajtandó, hogy a magyar költészetben is meghonosuljon.

206. §. A többi, feljebb nevezett vers alakok csekélyebb értékűek. — Az olasz madrigal vagy pásztorvers 6—11 sorból álló dalocska, melyben két-, legfeljebb háromféle rímnek kell előfordulni. — A francia rondeau vagy körvers 12—14 sorból áll, kétféle rímmel; az első sor kezdőszavainak kétszer kell ismételtetniök, t. i. a negyedik s az utolsó sor után. — A triolet kétféle rímmel bír, 8 soros vers, melyben ugyanazon sornak háromszor kell előfordulni, — s ezen azonos sorok az első, a negyedik és a hetedik. — A provencei költőtől alkotott s különösen Petrarca által mivelte canzone alagyás költemény, mely idomilag abban különbözik lényegesen más költeményektől, hogy végzaka (a bucsu) rövidebb a többi szakoknál, melyeknek egymás között mind sorszámra nézve, mind pedig mérték és rím-osztás tekintetében egyenlőknek kell lenni; egyéb-

6*

íránt a sorok számának, a mértéknek s a rimosztásnak előleges meghatározása a szerző tetszésétől függ. — A spanyol cancion három szakból áll, melyeknek mindegyike négy soros; a két utóbbi szak az elsőnek magyarázatát képezi, s az utolsó szak sorainak végzavában az első szak sorainak végzava ismételtetik. Ezen alakra példát néhány magyarra fordított spanyol dana szolgáltat. — A szesztina egyféle mértékű, de rímtelen hat szakból áll, melyeknek mindegyike hat soros; szabálya az, hogy az első szak sorainak végzava minden következő szak sorvégén ismételtessék, még pedig — az illető szavakat betűkkel jelölve — ily rendben: 1) abcdef, 2) fabode, 3) efabcd 4) defabc, 5) cdefab, 6) bcdefa. Befejezését egy három soros szak képezi, melyben e szavak ismét előfordulnak, még pedig: az első sor közepén a, végén b, a második sor közepén c, végén d, a harmadik sor közepén e, végén f.

207.§. Rokonok ezen mesterfélte versekkel, melyekben máris vajmi nehéz megőrizni a költői tartalmat, az ugynevezett verzájátékok, melyek közül némi szépészeti értékkel legfeljebb a verses talányok (betű, tag- és szórejtvények) birhatnak, — ezek is csak akkor, ha valódi költő tollából erednek.

208.§. Külső szépséget isigen ritkán, de belsőt még ritkábban tüntetnek fel a többnyire hiú időtöltés szülte mesterségesnél mesterségesebb versek, melyek rendszeren oly időszakában valamely irodalomnak szoktak támadni, midőn a tiszta lelki forrás kiapadt s a vásottság megölte az izlést. A hanyatlás ezen idejében nem az kell többé, a mi valóban szép, de az, a mi nehéz; a művésztinek helyét a mesterséges foglalja el, és pusztá virtuositás pótolja a genialitást, — mig végre az elfajulás a művészet minden ágaiban annyira terjed, hogy a műalakzatok egészen kivetkeznek költői tartalmukból s nem eszmét érzéketnek többé, hanem egyenesen csak érzéki

ingerlés eszközeivé aljasodnak. Az egészséges érzelmet érzélgés, a valóság jelentékével és eszméi belsővel bíró képzelmet képzelgés, a fenséget dagály, a kellemet külső czifraság és cziczoma váltják fel, s a mű utoljára úgy kiüresedik, hogy a tartalom mivolta már nem is jó számításba s egyedül a technikai ügyesség lesz uralkodóvá. Ilyenkor történik: hogy tudós értekezések is versben iratnak; hogy a rím nélküli mértékes sorok rímeltetnek (mintha szobrot festenének be) s a híres leoninusok előállanak; hogy viszhanggal ellátott versek gyártatnak (echo); hogy sorok készítettnek nagy fejtöréssel, melyeket vagy betűn-, vagy szavanként visszafelé is olvashatni, vagy melyekben valamennyi betű vagy beszédrész előfordul, vagy melyeknek kezdő-betűi (olykor a sorok végső, sőt középső betűi is) együttvéve nevet, mondatot képeznek (acrostichon), vagy melyeknek egyes jelentékenyebb betűiből rajzképletek állanak elő (kereszt, csillag, lóbor, pohár, köb, stb.); hogy verseket állítanak össze más költőknek ismeretes soraiból, vagy valamennyi versmértékes idomokból; hogy a szavakat tagonkinti növesztéssel vagy fogyasztással következtetik egymásra (versus scalares); hogy csupa hosszú vagy rövid szavakat függesztenek össze; hogy verseket fagnak, melyeknek római számokat jelező betűi bizonyos kivánt évszámot adnak (chronostichon); sőt hogy, minden betűnek számjelentést adván ¹⁾, oly verset kerékitnek, mely szintén évszámot jelöljön (versus cabalisticus); stb. stb.

209.§. Mindezek legfeljebb arra valók, hogy gyakorlatul szolgáljanak, ügyessé s teljes szabadsággal uralkodóvá tevén a költőt a nyelvnek miaél könnyebb, minél sza-

¹⁾ A-tól i, j ig egyes számok (1—9), k-től s-ig tízesek (10—90), t-től z ig százások (100—500). Valami

batosb kezelésében. Minél jobban alá tudja vetni magát a költő az idomok szigorának, annál szabadabban alkothat, mert annál kevésbbé fogja őt korlátozni a nyelv kényszere, és ő annál biztosabban fogja gondolatának mindenkor megadhatni a legjobb, vagy mondjuk, az egyedül jó kifejezést.

210.§. Minél kevésbbé korlátoztatik tehát a költő a nyelv által, mely művészetének műszere, minél inkább hatalmában áll ezen oly hatalmas eszköz használata, szóval, minél szabadabban alkothat: annál kevésbbé fog szorulni arra, mit költői szabadságnak (*licentia poetica*) szokás nevezni, mit azonban inkább nevezhetnénk a szabadság ellenkezőjének, azaz költői (vagy jobban versírói) kényszerűségnek.

211.§. Az ugynevezett költő-szabadság rovata alá tartoznak először is mindazon kivételek, melyek már a versírás szabályai mellett is előadattak; továbbá, és különösen pedig, azon csekélyebb eltérések a szabályoktól, azon kisebb jelentékű sértései a versidomnak, melyek akkor származnak, midőn gondolat és idom összetütközvén, a költő kénytelen — két rosz közül a kisebbet választva — az idomot gondolatának feláldozni.

212.§. Ebbőlkövetkezik, hogy a költői szabadság általá-

orosz-barát 1829-re készített ily ármányverset; a benne kifejezett remény azonban nem teljesült s bizonyosan nem is fog teljesülni. Curiosum gyanánt ide tesszük:

„Constantinopolis Niclam superata tuebor.“

Hasonló számítás szerint készült ármány-sor a magyar őtős is:

„Szájjas gögfi urak védve megejtik a hont.“

A római számbetűkre alapított évsorok gyakoriabbak s a magyarban is számosabban használtattak.

ban csak akkor menthető, ha a kifejezendő gondolat s a kifejező idom vagy a tisztán nyelvtani szabatosság és a hangzat csakugyan oly ellentétet képeznek egymással, hogy egyik a másikat kizárja. Ily költői szabadságnak azonban sohasem szabad megsértenie magát a nyelv szellemét, lényegét, törvényeit; — s a magyarban annál szűkebb és korlátoltabb körű a költői szabadság, mert itt a nyelvnek könnyű kezelhetősége és nagy gazdagsága módot nyújt a költőnek csaknem minden nyelvbeli erőszak elkerülhetésére, s ezenkívül a nyelv szabályai oly határozottak és biztosak, hogy nem is igen tűrnek kivételt.

213. §. A mondottaknál fogva tehát nem szenteltünk külön részt a költői szabadságróli tárgyalásnak: s midőn e részben egyfelől utalunk az eddigi tárgyalás folytatában több helyütt megemlített, engedhető kivételekre; más felől csak egy két szabályt akarunk megérteni, melyeket a költői szabadságnak alkalmazásba vételekor szem előtt kell tartani.

214. §. Főszabály minden esetre az, hogy a gondolatot és nyelvtani szabatosságot sohasem szabad feláldozni a hangzatosságnak; s midőn e két elem összetűződik, mindig az utóbbit kell az előbbieknél alárendelni.

215. §. A hangzatosság megóvása tekintetéből megengedvők némely toldások és kurtítások, ha ezek vagy a kiejtés szokására támaszkodnak, vagy legalább lényegökben nem sértik a nyelvtani szabályokat. Efféle toldások p. o. tégedet (téged helyett), a mely, a ki (mely, ki helyett), mondásza, addiglan, stb.; kurtítások pedig szerelm (szerelem helyett), móta (mióta helyett), vón (volna helyett), fejdelem, stb. A kurtítások közé tartozik a több mint egytagból álló és mássalhangzón végződő melléknevek fokozásakor a kettős bb előtti magánhangzónak kihagyása, p. o. fényesb (fényesebb helyett). Itt azonban a jóhangzat sértése nélkül alig hagyhatni el a

magánhangzót más, mint kemény sziszegő (s vagy sz) után¹), s ha például Virágnál „boldogb“ és „gazdagb“ szókat olvasunk, ezt már engedélyezetlen költői szabadságnak kell tekintetünk; mert tudva levő, hogy a magyar nyelv különösen a mássalhangzók összehalmozása körül igen kényes. — De mind a toldások, mind a kurtításokban ovatosan járjunk el és tartsunk mértéket.

216. §. Harím és mérték találnak összetűközni, a gyengébbet kell az erősebbnek feláldozni; erős rím mellett elengedjük a csekély mértéki hibát, s viszont a szabatosan megtartott mérték mellett elnézhetővé lesz a gyengébb rím. Rímetlen versekben azonban lehetőleg gondosan kerülendő minden még oly csekély mértéki hiba is; sőt ily versekben a rímes összecsendést is kerülni kell, miért a rímeteket nem használó nyelvekből átvett mértékek mindenkor rímetek hozzátoldása nélkül alkalmazandók.

217. §. Rímes versekben, ha már kénytelenek vagyunk valamely rövid tag helyett hosszút tenni, igyekezzünk, hogy ezen tag inkább hangtorlat, mint nyújtott magánhangzó által legyen hosszuvá.

218. §. Valamely szó rövid végtagjának hoszu gyanánti használása legfeljebb metszetekben engedhető, mint p. o. a hősi hatosnak vagy ötösnek harmadik lába első tagjában. A népdalban mindenkor hosszúnak vehető a sormetszetes tag, mert ez némileg úgy levén tekinthető, mint egész sornak vég tagja, ennél fogva közönyös mennyiségű.

219. §. Költői szabadságnál fogva érvényesítheti a hang-

¹) Valamint az ugynevezett félhangzók közt a folyékonyak a megelőző, úgy a sziszegők az utánakövetkező mássalhangzónak kiejtését közvetítik és enyhítik.

suly is taghosszító befolyását, p. o. Vörösmarty főti-
dalában:

„A legelső magyar ember a király“ —
vagy Berzsenyinél:

„Benned az emberiség űgye bosszulva vagyon.“

220. §. Különbö az egyedül biztos vezér, ki a költőnek
csalhatlanul megmutathassa, mit, hol és miképen sza-
bad merészelnie, csak a helyes ízlés; ezt pedig ismét
csak tanulmány, különösen pedig a művészet történel-
mének s a szépiészetnek tanulmánya fejtheti ki még a
leglángelműbb léleekben is. Való ugyan, hogy nem a
szépiészet alkotja a művészt, a költőt, hanem épen a
művészetből vonatnak el a szépiészet szabályai és tan-
tételei (mert a szépiészet csak a művészet fogalmát, kel-
lékeit és célját fejtegeti, miként mindezeket a művé-
szetnek már kész példányaiából elvonhatni); sőt az is
áll, hogy új lángelme mindig újra megtoldja, tágítja a
szépiészet körét, mint újabb lények felfödöttetése a ter-
mészetrajt: — de épen ezért egy művésznak sem sza-
bad nélkülöznie a szépiészetet, mert csak így lesz mű-
ködésének biztos alapja, melyből kiindulva előre ha-
ladhat és valóban hódítólag léphet fel. Hiszen az em-
beriség történelmét is a nemzetek magok alkotják; s
nem szükséges-e — épen a történelem helyes folytat-
hatása végett — hogy a történelmet szorgosan tanul-
mányozzuk?

221. §. És ezennel megjelöltük egyszersmind az okvet-
len átmenetet a verstantól a szépiészethez, mely is a mű-
nek nem külső, de belső idoma szépiéségét magyarázza,
s melynek irányelvei kell hogy folytonosan visszahas-
sanak a költőre, m' dőn eszméjét érzékitendő, a szépet
szépen is kifejezni, a szép tartalmat szép alakban is
feltüntetni akarja.

ÁTNÉZET.

	<i>Lap.</i>
Bevezetés (1—44. §.)	1
Első rész. A vers elemeiről (45—182. §.)	14
I. szakasz. Mértéktan (49—146. §.)	15
1. A tagokról (58—82. §.)	18
2. A lábokról (83—95. §.)	25
3. A sorokról (96—146. §.)	31
II. szakasz. Rímtan (147—182. §.)	60
1. A mássalhangzos rímről (153—157. §.)	61
2. A magánhangzós rímről (158—160. §.)	62
3. A teljes rímről (161—182. §.)	63
Második rész. A vers alakjairól (183—209. §.)	70
I. szakasz. Szaktalan versek (185—187. §.)	70
II. szakasz. Szakos versek (188—209. §.)	72
A költői szabadságról (210—221. §.)	86

URALIC AND ALTAIC
LANGUAGE AND AREA CENTER
COLUMBIA UNIVERSITY

ap.

1
14
15
18
25
31
60
61
62
63
70
70
72
86

18⁰⁰ / A me \$ 1.40

95

PRINTED

in

BRUNNEN

Digitized by Google

895.26

G86

